

वादाबा

ऑगस्ट १९८३

2
R

खरे आभूषण

रात्री वाठ वाजण्याच्या सुमारास एकाएकी मोठी सर झाली म्हणून गंगाधरने बाहेरचे दार आणि त्याबरोबर खिडक्या सुद्धा बंद केल्या. सोंसोट्याच्या वऱ्या-बरोबर पावसाचे थेंब पडू लागले व त्यामुळे अचंकर आवाज होऊ लागला. तो ऐकून त्याची सहा वर्षांची मुलगी विद्या चाकरून जाऊन आईला घट्ट बसून बसली.

“बाबरू तकोस व भाळे भारी!” असे म्हणत गंगाधरने मुलीला उचलून घेतले. तेवढ्यात बाहेरचे दार कोणीतरी वाजविले. गंगाधरने जाऊन दार उघडले. पावसाने ओला चिब झालेला, त्याचा मित्र नारायण बरोबर बाणली एक जण कात आला. नारायणाला पाहून विद्या खोडी हुसली. तिची भीती ओसरली होती. गंगाधर व नारायण दोघे झालेले होते. नारायणाला शहरात नोकरी लागली होती.

गंगाधर बानंदाने बायकोला ओरडून म्हणाला—“गायत्री, हा पहा तुझा दादा आला आहे!” गायत्रीने दोघांना धिजलेले पाडून कोरडे कपडे बदलायला आणून दिले. नारायणाने कपडे बदलून विद्याला शेतले व म्हणाला—“एका कामावर रंगपूरला निघालो होतो. वाटेत पावसाने धरले. तेव्हाच हा रघुनाथ भेटला. हा आमच्याच गावचा.” असे सांगून रघुनाथाची व गंगाधराची ओळख करून दिली.

गायत्रीने छगेंच संपाद करून पाहण्यांना वाटले. बाहेरच्या खोलीत दोघांसाठी तिने अंघरुने घालून तयार ठेवली.

“मी मामांच्या जवळच झोपणार गोष्टी ऐकत!” विद्याने हट्ट केला.

“अग वेडे, आतांच पहा किती रात उलटली आहे ती! तुझे मामा प्रवासात दमून भागून आणि वर ओलेचिब भिजून

आले आहेत. आता ते गोष्टी नाही सांगणार!” या शब्दात गायत्रीने मुलीला रागावून बडविण्याचा प्रयत्न केला.

“काही हरकत नाही व तारी! मी विद्याला झोप येईपर्यंत गोष्ट सांगतो.” नारायण म्हणाला!

विद्या नारायणजवळच गोष्टी ऐकत पडून होती. एका तावाभराने तिला झोप लागली. नारायण सुद्धा दमला असल्याकारणाने त्याला ही लगेच झोप लागली. त्याची झोप मोडली तोंपर्यंत पांगले उजाडले होते.

रघुनाथ त्यापूर्वीच उठला होता. त्याने नारायणाला विचारले—“बरं तर तू बाणली काहीवेळ थांबणार आहेस की माझ्या बरोबर येणार आहेस?”

विद्या उठली तर बागल्याला जाऊ देणार नाही. हे ओळखून नारायण, गंगाधर व त्याची बायको गायत्रीने जेवून आ. म्हणून पुष्कळ आग्रह केला तरी न थांबता, रघुनाथबरोबर निघाला.

बांगली जव्हे निघाल्यावर विद्या उठली आणि विचारू लागली—“नारायणमामा कोठे गेला?” तिने घरभर हुडकून पाहिले.

गायत्री मुलीला ओधीळ झालायला बागच्या बाजूस घेऊन जातांना म्हणाली—“मुसा मामा, बाजारांतून तुझ्यासाठी खाऊ आणायला बाजारात गेला आहे!”

ती मुलीला आंघोळ घालीत होती आणि तिने लक्ष मुलीच्या मानेकडे गेले. सायने नातीला प्रेमाने तीन तोंडयांची सोऱ्याची माळ घातली होती ती तिच्या गळघात नव्हती. संध्याकाळीच मुलीने हट्ट केला म्हणून पेटोतून काढून गायत्रीने मुलीच्या गळघात घातली होती.

गायत्री आईघाईने ओडीवर झाली आणि विद्या झोपली होती ती गादी व पलंगपोस पोषकून दमरे झाडून पाहिले. माळ कोठेही दिसली नाही. तिच्या शोळयांना पाणी आले. तिने रडे आवळून धरले. सायंवाईनी त्यांच्या स्वतःच्या खगनात घातलेल्या बांगड्या मोडून किती प्रेमाने

नातीला ही माळ करून घातली होती. ती गेली म्हणजे केवढी मोठी ठेव गेली! एका आडवड्याने नातीला पहायला येत असल्याचे सातुने पत्रही लिहिले होते.

बायकोच्या तीव्रन सोन्याची माळ नाहीशी झाल्याचे ऐकून गंगाधरने सुद्धा सर्व घर मुडकून पाहिले. पण व्यर्थ!

गायत्री दुःखी मनाने म्हणाली-
"रात्रीच्या रात्री माळ नाहीशी झाली, हे एक आश्चर्यच म्हणावयाचे! कदाचित दावाने मुलीला माळ बोटेल म्हणून काढून सर ठेवली नयेज?"

गंगाधरच्या मनातही तेवढीच आशा उरली होती. दोन दिवसांनी परतीच्या

वाटेवर नारायण विद्याकरिता खेळणी घेऊन परतला.

गंगाधरने त्याला घडले ते सांगितले व म्हणाला-
"बोचेल म्हणून काढून तर ठेवली पाहिजे ना, वाटले आम्हाला."

नारायण काही वेळ विचार केल्यावर म्हणाला-
"अवकीच हे काम त्या गाढवाचे असले पाहिजे!"

"तो तसा आहे का रे?" गंगाधरने आश्चर्ये चकित होऊन विचारले.

त्याच्याशी माझी फक्त तोंडबोळलच आहे, तसा तो माझा घनिष्ट मित्र नाही! तू चल माझ्या बरोबर एखाद्या शरी जाऊन विचार मा. जरूर पडली तर धमकी देऊन ही पाहूया!" नारायण म्हणाला.

बोचे सहारात पोचले तोपर्यंत दुपार झाली होती. खेळून झालेन पोडीशी विद्यांती घेऊन संध्याकाळी रघुनाथाच्या घरी गेले. त्यावेळी रघुनाथ भाजी लावली होती त्याच्या आळवत पाणी झालीत होती. त्याने नारायण व गंगाधरला आलेले पाहिले व थोडा वेळ दचकल्यासारखा झाला. नंतर स्वतःला सावरून म्हणाला-
"या, या, बंबचित पावुणे!"

नारायण त्याला म्हणाला-
"इमला कोसवाल, गंगाधराचा मावसभाऊ. त्याच्या

घरी काही मंगलकार्य आहे, म्हणून गंगाधर आला आहे. तुला गेटायला जाऊ या, म्हणाला म्हणून घेऊन आलो."

रघुनाथ त्यांना बाहेर थोडीवर बसत्याला सांगून घरात जाऊन बायकोला विचारला-
"मुलगी कोठे आहे?"

खेळायला गेली असल्याचे बायकोने सांगताच रघुनाथ थोडा चावरल्यासारखा होऊन म्हणाला-
"तू लवकर मागच्या बासने जाऊन मुलीच्या गळघातलीमाळ काढून आण!"

"एवढं काय ब्रुवालं? पोर येईल काळीख पडावच्या कुमारास!" बायको म्हणाली.

"पहिल्याने मी हांगती ते कर?"

रघुनाथ बायकोला थोड्या करड्या आवाजात म्हणाला.

ती बहू पंधरा मिनिटांतच बायल्या-बायल्या येऊन म्हणाली-
"अहो, हे पहा काय झालं ते! रस्त्यावर खेळत असलेल्या मुलांनी सांगितले की कोणी लांब दाडी-वाल्याने बायला आऊ देतो म्हणून सांगून मुलीला बोलावून नेलं म्हणे! ती तिच्या गळघातली माळ जोरून न्यायला त्याने तसं केलं असावं."

माळेची गोष्ट ऐकताच रघुनाथाने सर्व अंग थरारले. बायकोला गप्प करावला

सेला, परंतु ती चावरली होती म्हणून गप्प राहिली नाही.

नारायण मध्ये म्हणाला-
"मुलांना अंगावर काही दागिता, घालून रस्त्यावर खेळायला जाऊ देणे म्हणजे विकत घेतलेले दुखणं आहे! ती माळ कशी होली हे सांग. कोसवालकाडे किर्पाद करून पाह!"

फिरपट्टी शब्द ऐकताच रघुनाथाच्या सर्वांगाला धास सुटला. विद्याच्या गळघातली माळ चोरल्याची गोष्ट सहजी बाहेर पडेल. ही गोष्ट कोसवालकाच्या कानी पडणे म्हणजे कंद आणि तुंगवास!

असा विचार करून रघुनाथ गंगाधराने बोलले हात घेऊन कापच्या आवाजात

म्हणाला—“तुम्ही मला क्षमा करा! आमच्या मुलीच्या गळ्यातली माळ तुमच्या विवाही आहे. मी रात्री ती चोरली. आमची ही मुलीला एक माळ करा हो. म्हणून सारखी पाठीस लागली होती. ते सामर्थ्य माझ्यात नव्हतं. तुम्ही कितीच करू नका. खू ही प्राणपेला जास्त धडते, हे मी तुम्हांला सांगायला हवं का?”

गंगाधर अगदी शीघ्र स्वरांत म्हणाला—“हे महा रघुनाथ, बायकोला धांपण सधुपवेश करू शकली नाही की असे प्रसंग ओढवतात. मुलांना उत्तम आभूषण म्हणजे उत्तम विद्या देणे होय! परंतु लहानपणापासून त्यांना सोन्याचांदीच्या दागिन्यांची हीस लावणं हा शुद्ध अविवेक आहे! रहित्याने पुढी मुलगी कोठे आहे, सोप काढू या, बल!”

हलक्यात रघुनाथची मुलगी खाऊची पुडी घेऊन हसत धावत आली. तिच्या गळ्यात विद्याची माळ पाहताच रघुनाथची बायको आनंदाने ओरबली—“कोठे बेली

होतीस ग माझे आई? तो दादीवाला तुला कोठे तरी उचलून घेऊन गेला, असे वारले होते आम्हांला!”

खाऊचा पुडा सोडीत रघुनाथची मुलगी म्हणाली—“तो माया नवीनच या गावात नोकरी साडी आला आहे. मी अगदी त्याच्या मुलीसारखी आहे, असे तो म्हणाला. काही वेळ माझ्याशी गप्पा मारून सध्या इलबायाच्या दुकानात घेऊन गेला आणि हा खाऊ विकत घेऊन दिला.”

रघुनाथच्या बायकोने मुलीच्या गळ्यातील माळ काढून गंगाधरच्या हाती देत म्हणले—“माझ्या पूर्वपणाना परिभाष हे चोर होतील असे मला वारले नव्हते! मुलांना सोन्याचे दागिने नाही, त्याहुन शांत मोलाची विद्या देणे आवश्यक आहे, हा बोध तुमच्याकडून आब मिळाला.”

गंगाधर माळ खिशात ठेवीत रघुनाथाच्या मुलीला प्रमाने पोटाशी धरून म्हणाला—“देवाच्या कृपेने ज्याची वस्तू त्याच्याकडे स्वरूप पोचती झाली!”

[२]

[अवतां नमरीत विष भावडे होती. सर्वांत आकरा पिंगळ मासे घरायना चिलका खरोबपवर गेला तेथे मंडन नावाच्या एका इसमाने त्याचा हात धांपून खरोबरांत दाकावला पिंगळ्या सांगितले. त्याप्रमाणे करून पिंगळ सहदात गेला व कांवन मिश्र नावाच्या व्यापाऱ्याकडून त्याने शंभर मोहोरा मिळविल्या. पुढे—]

कांवन मिश्राने दिलेल्या शंभर मोहोरा सांगून टाकावे. परंतु तेवढ्यात त्याला घेऊन पिंगळ वानंदाने दुकान दारा- कांवन मिश्राने मजबूत सावध करून कबे गेला. दुकानदार पिंगळला त्या दिवशी ठेवसे होते ती गोष्ट आठवली. म्हणून मोठे संकट टळल्या सारखे सांग करून म्हणाला—“कावरे पिंगळ, आज नशीब पुढां उदयात आलेले दिवसे आहे! पुढकळ मासे सांपडलेले दिसत आहेत!”

त्यानेही पिंगळला एकदां मनात आले की त्यानंतर पिंगळने दुकानदाराकडून गेले काही दिवस जो उधारी काढली होती

आनंदाने बाहेर निघून गेले. थोरले भाऊ निघून गेल्यावर पिंगळने सिंहातून मोहोरा काढून आईला दाखविल्या.

मोहोरा पाहून आईला अश्चर्य वाटले व तिने चकित होऊन विचारले—“इतके पैसे कसे मिळाले रे?” पिंगळने काही लपवाळपट्टी न करता घडले ते सर्व सांगून टाकले.

हे सर्व ऐकून घेऊन ती म्हणाली—“पिंगळ! तुला आज हे पैसे कसे मिळाले हे आणखी कोणाला कळले तर बर नाही रे, बाबा! आतां यापुढे तू कधी चिलका सरोवराच्या बाजूला जाऊच नकोस!”

आईला वाटत असलेली भीती पाहून पिंगळ हसून म्हणाला—“मी केले त्यात गुन्यां असा काय होता? तो आला होता त्यानेच आपले हात बांधून मला त्याच्या पाण्यात फेंकून द्यायला सांगितले होते आणि त्यामुळे तो पाण्यात बुडून मेल्या. तरी ही गोष्ट कोणाला कळू नये याची काळजी घेतली पाहिजे.”

“तुला तुझे भाऊ कसे आहेत, हे माहीतच आहे!” त्याच्या कासावर ही गोष्ट जाता कामा नये, सावध रहा!” आई म्हणाली.

बऱ्या दिवसांनंतर त्या दिवशी रात्री पिंगळ थोडा निविचत पण सोपला. दुसऱ्या

दिवशी उज्याडत्यांचे ती बाळे घेऊन चिलका सरोवराकडे निघाला. रुपारूपयेंत तो बाळे टाकून बसला होता, पण एक मासादेखील जाळघात सांपडला नाही. तो हुताळ होऊन घरी परत जावे आसा विचार करू लागला; तेव्हापास त्याला दुरून एक घोडेस्वार जोराने येत असलेला दिसला.

पिंगळ आश्चर्य चकितच झाला. कारण घोड्यावरून येणारी व्यक्ती काल घोड्यावरून आलेल्या मंडनसारखीच होती. काल सरोवरात नुडून मेलेल्या आज भूत होऊन तर आला नसेल ना? पिंगळला असे साहजिकच वाटले. इतक्यात घोडा जवळ आला. घोडेस्वार हसत घोड्यावरून खाली उतरून म्हणाला—“पिंगळ! अला तुझी थोडी मदत हवी आहे!”

पिंगळने वयभीत नजरेनेच त्याच्याकडे पाहिले. ही तबीत असलेली व्यक्ती मंडनसारखीच दिसते आहे. परंतु वयाने थोडी लहान दिसते आहे. घोड्याचा रंगही दुसऱ्याच आहे. त्यावरून नवीन आलेली व्यक्ती भूत नसल्याची सांगी झाली व त्याला थोडा घीर आला.

“माझं नाव तुम्हांला कसं काय कळलं? माझ्याकडून तुम्हांला कशा स्वरूपाची मदत हवी आहे?” पिंगळने त्या व्यक्तीला विचारले.

तो प्रश्न ऐकून तो घोडेस्वार थोड्याने हसला व म्हणाला—“पिंगळ, मला तुझा नाव कसे कळलं, मी कोणत्या कामासाठी आलो आहे, हे तुला माहीत नाही. माझे नाव अनुरूप, तुझी मदत घेणारा मंडन हा माझा थोरला भाऊ. मला तशीच मदत तुझ्याकडून अपेक्षित आहे.”

“मंडन तुलाच भाऊ का? तो कोठे आहे?” पिंगळने विचारले.

अनुरूप पोट धरून ‘खो’ ‘खो’ करून मोठ्याने हसून सरोवराकडे बोट दाखवून म्हणाला—“कदाचित तो त्यात अजून असेल किंवा आतांपर्यंत जलचर प्राण्यांनी त्याचा फराळ केला असेल.”

तिचा सर्व हिशोब करून सर्व पैसे देऊन टाकले आणि त्याला हवे होते ते सामान विकत घेऊन सरळ घरी गेला.

तो घरी गेला तेव्हा त्याचे दोघे थोरले भाऊ भिंतीला टेकून पेंशत होते. आई त्याला पाहतांच पुढे आली व त्याच्या हातांतले तिने सामान घेतले. पिंगळने तिला आणलेले सर्व सामान काय आणले आहे ते सांगितले व म्हणाला—“आज इतक्या दिवसांनी भाग्य पुन्हा उदयास आले. लवकर तेंपाक कर!”

घोड्याच वेळीत तेंपाक तयार झाला. पिंगळच्या बरोबर जीवदत्त व लक्षदत्त सुद्धा जेवायला बसले आणि मराभर जेवून

डेवली नाही. परंतु मी सरोवरातून जिवंत परत येणार नाही. असे तुला कसे काय वाटले?" अनुरूपने विचारले.

नंतर पिंगळने दोरी बाणून अनुरूपने सोन्ही हात पाठीमागे बाणून अट्ट बांधले आणि त्याला खांद्यावर उचलून घेऊन सरोवराच्या काठावरून सरोवरात फेंकून दिले. अनुरूप सरोवरात पडण्यापूर्वी म्हणाला—"पिंगळ, जर माझ डोक पाण्यावर तरंगू लागलं तर बटविशी जाळं टाकून मला धर बरं का!" एवढे त्याने ओरडून वांगितले.

पिंगळ जाळं घेऊन काठावर तयार उभा राहिला होता. सरोवरात काही वेळ लाटा आल्या आणि कधी आल्या. एक दोन मिनिटांनंतर पाण्यावर काही बुबबुडे आले आणि काही वेळाने अनुरूपचे पाय पाण्यावर दिसू लागले.

"मेला विचारा!" असे मनात म्हणत पिंगळ अनुरूपच्या घोड्यावर बसून सागे वळून न पाहता शहरात निघून गेला.

कांचन मिश्राने त्याला येत असलेला पाहून दुकानक म्हटले—"दुराशा ही दुःखाचं कारण होते!" ते तो बोढे मोठपानेच म्हणाला आणि त्याने पिंगळला दोनशे मोहोरा दिल्या.

"दुराशा कोण करते आहे? मी? या दोनशे मोहोरासाठी मी केलेले कष्ट एवढे तेवढे नाहीत! याचा विचार केला नाहीस!" पिंगळ कांचन मिश्राला म्हणाला.

ते ऐकून कांचन मिश्राने त्याला ती गोष्ट न बटव्या सारासो माग हलवीत म्हटले—"दुराशा तुमो नाही, त्या दोघां नेलेल्यांच्या विषयी मी म्हणतो आहे. तु जें काम करतो आहेस ते बाहेर पडले तर त्यामुळे तुझ्यावर जे संकट येईल त्याची कल्पना करणे तुला तेवढे कठिण जाणार नाही! तुझ्या मनान ही दुराशा डोकावते आहेच! काळ शंनर मोहोरा, आज दीनवो!"

"उखां तीनशे मोहोरा! त्यातून कमी असतील तर मी कोणाला ही मरायला मदत करणार नाही." असे म्हणत पिंगळ परी निघाला.

त्या दिवशी रात्री पिंगळने आईला दोनशे मोहोरा दिल्या. त्या मोहोरा पाहून आईचे अंग नखशिखांत थरारले. म्हणाली—"बाबा दे, जाता-यापुढे तरी तू त्या सरोवराच्या बाजूला फिरकू नकोस! मला, कां कोणात वाऊक, फार जेती वाटते आहे!"

"काही भिण्याचे कारण नाही! एवढी मात्र काळजी घे की ही गोष्ट या कानाची

त्या कानाला कळतं कामा नये!" पिंगळने आईला साध केले.

त्या दिवशी रात्री पिंगळला चांगली सोपही लागली साही. उजाडताच जाळे खांद्यावर टाकून चिलका सरोवरावर गेला. त्याने सरोवराकडे पाहिले परंतु दुष्टी बाहेरच मैदानाकडे होती.

ऐन दुपारी मैदानात धूळ उडू लागली आणि पिंगळला एक घोडेस्वार घोडा उडवीत येत असलेला दिसला. पाहता पाहता ती घोडेस्वार बवळ आला व म्हणाला—"पिंगळ, माझं नाव पक्षपाव. तू मला थोडी मदत कर!" "मदत ना, करतो की! या सरोवरात

"म्हणजे काळ इकडे पडले ते तुम्हांला सर्व माहीत आहे, म्हणावयाचे?" पिंगळने आश्चर्य करीत विचारले.

"होय, मला सर्व माहीत आहे. मला तशीच तुझ्या कडून मदतीची अपेक्षा आहे!" अनुरूप म्हणाला.

"करीव, परंतु मी मदत करीन त्याबद्दल मोबदला मज खेपेस तीनशे मोहोरा होईल!" पिंगळ म्हणाला.

अनुरूप थोडाने हसून पिंगळच्या खांद्यावर हात ठेवून म्हणाला—"होय, तू दोनशे मोहोरा मागशील, ही शंका माझ्या मनात आशीच होती. म्हणून कांचन मिश्रा जवळ मी ती व्यवस्था पूर्वीच करून

एकून धातुहत्या करून शेणान्या अत्येकाला
मर्त करणेच तर माझे काम आहे. यण
त्या बदल तीनशे मोहोरा द्याव्या लागतील!"
पिंगळ म्हणाला.

“त्यात काय? मी ही भेलो तर काँचन
मिश्र तुला सीनखे मोहोरा बेईक.” असे
महजत पद्यपादनं धोढाच्या खोशिराला
कॅबेत असलेली दोरी सोडून बाणून
पिंगळच्या हातात दिली.

विगतले शरीरने कचपादखे बोन्ही हात
 मार्गे बळवून बांधले व त्याला खांद्यावर
 घेऊनून तेजून सरोवराक्या काठावरून
 त्याला पाण्यात फेकले आणि झुणाडा—
 "बिंदारा ब्रेला!" नंतर मार्गे फिरून तो
 घोड्यावरवत आला.

पिण्डलन मारी बहून सरोवरकाटे पाहिले
ही नाही आणि बोझावर टींग ठाकून
बसला आणि आतां निश्चार इतक्यात
त्याला सरोवरालून पयपादना आवाज
ऐकू आला—“पिण्ड! मला ठबकर जाळे
ठाकून बाहेर काढ! तुला पुण्या लागेल!”
तो ओरडून सांगत होता.

पिंगळ घोड्यावरून उडी मारून उतरला आणि सरोवरात जाळे टाकून त्याने पद्मपादला बाहेर ओढून काढले. पद्मपाद थापा टाकीत पाण्याबाहेर आला. त्याच्या हातास दोन वगरीबी पिल्ले होती.

पिण्ड त्याग्याकडे आइचमीने पहात
काही शिष्यारणार इतक्यात धर्मपाद
बोडपाजवळ गेला आणि त्याच्या पाठी

वरच्या एका पिशाचीतून एक कविची बरणी
काढली. एवढे तो मगरीची पिल्लं त्या
बरणीत टाकून आंकण लावले.

पिपल पञ्चमादकडे व त्या मपरीकडे
समक वृष्टीने एकदा पाहून म्हणाला-
"पञ्चमादा! तू फार नशीबवादी खरा! तू
जिवंत बाहेर आलास! दर-तर मला
पिपलवृक्षाच्या खीनले मोहोरा!

पंचपाद सोढवा प्रेमाने विगडला
मिडी मारून म्हुणाला- "मिडल तुला
त्या क्षीमचे मोहोराच काम लढावची
कोट्याचशी मोहोरा देतो! जगात तुला
सर्वात क्षीमंत करून टाकतो. परंतु तू
माझ्या बरोबर भल्लूक पर्वतावर आले
पाहिजेस!"

“मल्लूक पर्वतः ते नाद ऐकूनच मी म्यालो आहे. आमच्या बाईने त्या पर्वताविरयी पुष्कळ गोष्टी सांगितल्या आहेत। ते डोंगर म्हणजे भूतविषाचबाच्या राहण्याचे ठिकाणच आहे, असे ऐकतो.” पिंगळ म्हणाला.

“सुतं जाणि विदारुणं दुःखा काही
 विश्वास करु लक्षणार नाहीत. या जगात
 तिष्ठेन तिचे मोठे मानिक आहेत. त्यांच्या
 दोषांना बळी वून या शरीरावरत दिला
 आहेत. आतां उरला तो मी एकटा !”
 पद्यपाद म्हणाला.

“तू काय म्हणतो आहेस, ते मला नाही
कळले?” विगत म्हणाला.

“असं होय! तुझ्या मदतीची मला गरज आहे, म्हणून तुला मी सर्व सांगतो

ऐक." असे सांगून पद्मपाद पुढे सांगू लागला.

"आम्ही तिर्थ भावंडं, आमचे बाबा फार मोठे मानिक होते. त्यांनी आपल्या मंत्र-शक्तीच्या बळाचे कित्येकांचे हितच केले, कित्येकांचं नुकसान ही केले. त्यांनी लहानपणापासूनच आम्हां सर्व भावंडांना कोणत्याही प्रकारचा पक्षपात केल्याशिवाय मंत्रविद्या शिकविली. उतारवय झाल्यावर मृत्युपूर्वी आम्हां सर्वांना आपली सर्व स्यावरजंगम इस्टेट सारखी वांटून दिली. परंतु त्यांनी त्यांना माहीत असलेली मंत्र विद्या लिहिली होती, ती पुस्तके मात्र आम्हां कोणालाही न देतां असे सांगून ठेवले होते की तुमच्यापैकी जो कोणी अधिक धर्मिशास्त्री असेल त्याला ती मिळतील." असे सांगून त्यांनी डोळे मिटले.

ते वारल्यावर लगेच आम्हां भावांमध्ये चढाओढ वाढली, वर वाढले. प्रत्येकाच्या मनात ती पुस्तके हुस्तगत करण्याची महत्वाकांक्षा वाढली आणि परस्परान्तर

मंत्रशक्तीचा आम्ही प्रयोग करू लागलो आणि दुसऱ्याचा शेवट कसा होईल हे पाहू लागलो.

आम्ही परस्परान्तराचे प्रयोग करणाऱ्या प्रयत्नात मग्न असतां आमच्या वडिलांना ज्या गुरूंकडून मंत्रविद्या प्राप्त झाली होती ते आमच्या घरी आले. त्यांनी आमच्या मधील वैमनस्य पाहिले व त्यांना फार वाईट वाटले. त्यांनी तिघांना एका जागी बोलवून बसामला सांगितले आणि म्हणाले— "तुमचे वडील याचे ठेवून गेलेल्या पुस्तकां-विषयी तुम्हांला काहीच माहीत नाही. म्हणून तुम्ही भांडता आहा. तुमच्यापैकी जो कोणी सर्वात अधिक धर्मिशास्त्री असेल त्याला ती पुस्तके मिळतील, असे त्यांनी सांगितले होते, नाही का? म्हणून त्या पुस्तकांत जे मंत्र आहेत ते तुम्हांला प्राप्त व्हावेत असे वाटत असेल तर त्यापूर्वी पुष्कळ काही करणे आवश्यक आहे. 'ते काय?' असे आम्ही सर्वांनी विचारल्यावर ते सांगू लागले. (कमळा :)

दोघे कवी

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो शाहानवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मीन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला— "राजा, तुम्ही निश्चयी वृत्ती आणि बृह संकल्प बाखाणण्या सारखान आहो. कित्येक राजवट्यांना राज्यव्यवस्थे-विषयी असलेली आस्था कबिर्बशक्ती किंवा हतर कळांविषयी असत नाही. परंतु आपण कवि व विद्वानांचे मोठे आश्रयदाते आहो अशी कीर्ती संपादन करण्याची तीव्र इच्छा असल्या कारणाने दरबारात कधीकधी आयोग्य कवि व संवितांचा छुद्रा सत्कार होतो. त्याचे उदाहरण म्हणून श्री तुला जयवर्मा नावाच्या राजाची गोष्ट सांगतो. ती लक्षा देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

Fullscreen 127 20 / 68

निळावा पांढरा काव्या काव्येचे अन्वयाने त्यांनी लिहिलेल्या उत्तमोत्तम कवितांच्या माधारे मी ही हरिकथा सादर केली. तेव्हा थोरपणा त्यांचा आहे, माझा नाही.”

राजाच्या मनात तत्काळ त्या दोघां कवींना आपल्या दरबारात बोलावण्याची तीव्र इच्छा उपजली. त्याने त्या दोघांसाठी दोन मेणे पाठविले. काही दिवसांनी दोघे कवी राजदरबारात आले. राजाने त्या दोघांच्या उतरण्यासाठी निरनिराळ्या महालात व्यवस्था केली. त्याने स्वतः त्या दोघांच्या घरांनास जाऊन त्यांची कविता ऐकली. त्यांच्या प्रत्येक काव्यात अपूर्व असे भाव व्यक्त होत होते. परंतु राजाच्या मनात एक शंका होती. नागेश्वर शास्त्री व गंगाधर शास्त्री या दोघांपैकी कोणाचे कवित्व श्रेष्ठ म्हणावयाचे?

राजाने आपल्या मनातील ही शंका आपल्या दरबारी कवीसमोर प्रगट केली व त्यांची काव्ये वाचून आपली शंका दूर करावी असे त्यांना सांगितले. दुसऱ्या दिवशी सर्व कवी व पंडितांनी एक मतावे निवेदन केले— “महाराज, त्यांची काव्ये वाचून आम्ही आपले देहभानही विसरून गेलो. त्यांची ही काव्ये अस्पृश्यत अक्षीय आहेत! परंतु त्यांतील कोणते थोर हे सांगणे कठिन आहे. ससा करावी, प्रभो!”

मालव देवाचा राजा जयवर्मा याच्या राज्य समेत नित्य कोणता तरी सांस्कृतिक कार्यक्रम होत असे. एकदां एका हरिदासाने आपल्या कथाकथन चातुर्याने आपल्या श्रोतृवृंदाला मंत्रमुग्ध करून सोडले.

जयवर्माने त्या कथेकन्याचा फार मोठा संस्कार केला व म्हणाला— “आपण आमच्या दरबारात रहायला काही हरकत आहे का? मी आजपर्यंत आपल्या सारख्या कथेकन्याला कवी पाहिले नाही!”

ते ऐकून तो हरिदास म्हणाला— “प्रभो! ह्यांत माझे थोरपण असे काहीच नाही. आपल्या बैसात नागेश्वर शास्त्री व गंगाधर शास्त्री असे दोन कवी आहेत. ते राजाजवळ

पंडितांचे उत्तर ऐकून राजाचा हट्ट जास्तच वाढला. त्याने आपल्या प्रधानाला बोळवून विचारले— “माझ्या मनातील शंका दूर व्हायला काही उपाय नाही का? नागेश्वर शास्त्री व गंगाधर शास्त्री यांनी रचलेली काव्ये वाचून त्यांचे थोरपण समजतील असे कोणी थोर विद्वान आपल्या राज्यात नाहीत का?”

पत्री विचार करून म्हणाला— “प्रभो, हे कवी सामान्य कवी नाहीत. म्हणून अशा कवींचे थोरपण ओळखणं त्यांचे त्यांनाच शक्य आहे.”

जयवर्माला ही सूचना पसंत पडली. तो गंगाधर शास्त्र्यांनी लिहिलेले एक काव्य घेऊन नागेश्वर शास्त्र्याकडे गेला व म्हणाला— “कविरय्य! आपण हे काव्य वाचावे आणि निष्पक्षपणे आपले मत द्यावे. या देशात हा निर्णय देण्याची शक्ती फक्त आपल्याकडे आहे.”

नागेश्वर शास्त्र्यांनी सर्व काव्य लक्षपूर्वक वाचून काढले आणि राजाला म्हणाले— “प्रभो, हे काव्य निःसंदेह थोर काव्य आहे. गंगाधर शास्त्री खरोखरच माझ्याहून श्रेष्ठ कवी आहेत.”

जयवर्मा नागेश्वर शास्त्र्यांचा विचार ऐकून थककच झाला. त्यानंतर त्याने नागेश्वर शास्त्र्यांचे एक काव्य गंगाधर

शास्त्र्यांकडे देऊन घडलेले वृत्त सांगितले व म्हणाला— “नागेश्वर शास्त्र्यांनीच स्वतः कवित्व केल्यावर आपणच थोर कवि म्हणून मला साठले. तरी आपण हे काव्य वाचून नागेश्वर शास्त्र्यांविषयी आपले मत सांगायचे ही माझी इच्छा आहे!”

गंगाधर शास्त्र्यांनी नागेश्वर शास्त्र्यांचे काव्य वाचून राजाकडे जाऊन निवेदन केले— “प्रभो! हे काव्य फारच मोठे काव्य आहे व नागेश्वर शास्त्रीच माझ्याहून थोर कवी आहे!”

मातां काय करावे, हे जयवर्माला मुखेना. त्याने जे घडले ते प्रधानाला

सबे सांगितले व म्हणाला-“याचे घोरपण कळणे आपल्याला तरी शक्य नाही!”

प्रधान काही वेळ विचार करून म्हणाला-“प्रभो, या कवीच्या काव्यातील गुणाव्यतिरिक्त त्यांची नम्रता सुद्धा वाखाणण्यासारखी आहे. याच्याकडून सत्य काय आहे, हे काढून घ्यायचे असेल तर एक युक्ती करावी लागेल. काव्य कस्यचि नाव सांगितल्यामुळे ते आपल मत बरोबर देत नाहीत. आपल घोरपण स्वतःच्या तोंडाने न सांगणे हे घोर कवीचे लक्षण आहे, नाही का?”

प्रधानाने जे सुचविले ते राजाला पटले. त्याने नागेश्वर शास्त्र्यांनी लिहिलेले

आणखी एक काव्य गंगाधर शास्त्र्याकडे नेऊन म्हणाला-“कविवर्य! याच्या दरबारात सुपस नावाचा एक भाट आहे दरबारात नित्य एक न एक काव्य ऐकत राहिल्याने त्याला काव्य स्फूर्ती झाली व त्याने हे काव्य लिहिले. ते मला तितके आवडले नाही. परंतु काव्यातील गुण बोव कळण्या इतके भाषा ज्ञान नाही. म्हणून आपण हे काव्य वाचून आपल मत द्यावे!”

गंगाधर शास्त्र्यांनी ते काव्य वाचले आणि राजाला म्हणाला-“हे काव्य अगदीच पोस्फटासारखे आहे. त्या बाटाला कवी व्हायचं असेल तर त्याला कार घेऊन घ्यावी लागेल.”

त्यानंतर राजा गंगाधर शास्त्र्यांचे आणखी एक काव्य नागेश्वर शास्त्र्यांना देत म्हणाला-“आमचा दरबारी भाट सुपस याने हे काव्य लिहिले आहे. ते वाचून आपलें काय ते मत द्यावे.”

नागेश्वर शास्त्र्यांनी ते काव्य वाचले व म्हणाले-“प्रभो! हे काव्य कोण्या घोर कवीने लिहिल्यासारखे आहे. शब्द प्रयोग संगीतयुक्त आहेत आणि कवितेत अंतराय व भाव ओतप्रोत भरलेला आहे. एका शब्दात सांगायचा तर आपल्या भाटाच्या जिह्वेवर सरस्वतीच अणुकाही बोलते आहे!”

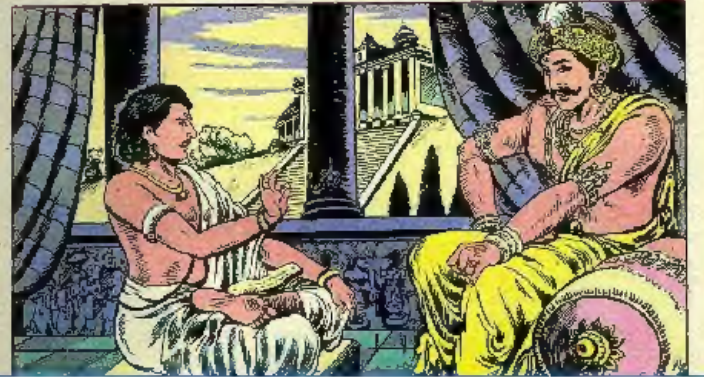
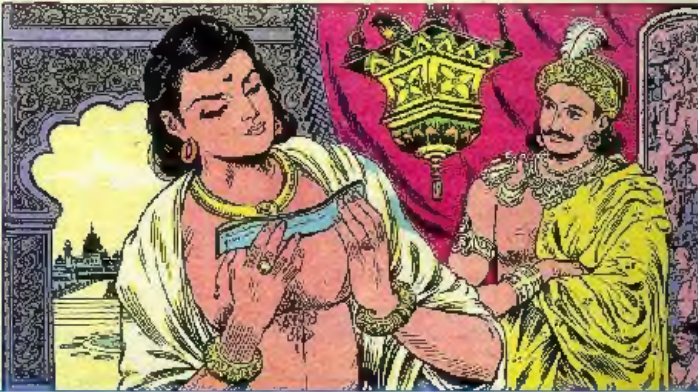
ते ऐकून राजाला वानंद झाला. त्याने प्रधानाकडे निरोप पाठविला. प्रधान

आपण गंगाधर शास्त्र्यांचा चांगला सरकार केला पाहिजे! या दोघां कवीत हेच असले मोठे असल्याचे स्पष्ट झाले आहे.” इतके सांगून त्याने खडलेले वृत्त सांगितले.

प्रधान ते ऐकून एकदम म्हणाला-“महाराज, आपण सरकार करायचाच झाला तर नागेश्वर शास्त्र्यांचाच केला पाहिजे, गंगाधर शास्त्र्यांचा नाही!”

प्रधान म्हणाला ते ऐकून राजा विचारमग्न झाला.

येथवर मोठे सांगून येताळ म्हणाला-“राजा, मला झाले एक शंका आहे. गंगाधर शास्त्र्यांचा सरकार करण्याचा विचार करून राजाने नेहमी प्रधानाने

मत् ऐकलें तेन्हा त्याच्या तालाचा रोग न येतां तो विचारमग्न कथा काय साळा? काव्य कोणी लिहिलें आहे हे माहीत नसताना नागेश्वर शास्त्र्यांनी लिहिलेलें काव्य चांबले नाही बसे गंगाधर शास्त्र्यांनी मत् दिलें. या उलट काव्य कोणी लिहिलें हे माहीत नसताना नागेश्वर शास्त्र्यांनी गंगाधर शास्त्र्यांचे काव्य वाचून ते एका महाकवीचे काव्य असल्याचे सांगितलें. यावरून गंगाधर शास्त्रीच थोर कवि असल्याचे सहजोक्त सिद्ध झालें नाहीं का! या संकेचे समाधान कारक उत्तर माहीत असून तु विळे नाहीस तर परिणाम तुज्या माहीतच आहे तुझ्या डोक्याची शर शकलें होऊन तुझ्याच पायावर लोटून लागतील.

बिज्ज्यादित्य म्हणाला—“नागेश्वर शास्त्री व गंगाधर शास्त्री दोघे ही एकाहून एक थोर कवी होते, यात शंका नाही. परंतु त्या दोघांपैकी एकाचाच सत्कार करायचाच झाल्यास कवि म्हणूनच नव्हे, तर त्यांच्या विविध गुणावरूनही विचार करायचा

हवा त्या दोघांत गंगाधर शास्त्री अहोकारी आढळलें राजा नागेश्वर शास्त्र्यांकडे गेला तेन्हां त्यांनी गंगाधर शास्त्री थोर कवि असल्याचे सांगितलें आतां गंगाधर शास्त्र्यांचीच मोट पडो त्यांनी नागेश्वर शास्त्र्यांचे काव्य वाचून तो शुद्ध पोरकटपणा असल्याचे सांगितलें त्या काव्यातील थोरपण गंगाधर शास्त्र्यांना कळलेंच नाही कारण ते काव्य सुपथ भाटाचे असल्याचे राजाने सांगितलें होते म्हणून त्यांनी ते लक्षपूर्वक घाबलही नसावे अगदी पहिल्यानेच लिहिलेले काव्य म्हणून प्रोत्साहनार्थ थोर शब्द बोलायला हवे होते तो थोरपणा गंगाधर शास्त्र्यांत नव्हता. या सर्व कारणांमुळे प्रभावाने सांगितल्याप्रमाणे राजाने नागेश्वर शास्त्र्यांचा सत्कार करणेंच योग्य होईल असा सहाजीकच विचार केला असावा.”

अशा तऱ्हेन राजाचे मौल अंग होताच वेताळ नाहोस शाळा आणि प्रतासह साळाळा जाऊन लोवकळ लागला. (कल्पित)

गमतीची खरेदी

चक्रवर्तु नावाच्या गावी चंदूलाळ नावाचा एक दुकानदार होता तो जुन्या मालाची खरेदी व विक्री करी एकदा तो खरेदी विक्रीच्या कामात गेले असता संतू नावाचा एक तय्यार एक योगी उचलून मुंडाळून घेऊन आला आणि चंदूलाळला विचार लागला—“एक नवीन योगी बिकत घ्यायची झाली तर कित किती होईल? सांगाल का जरा!”

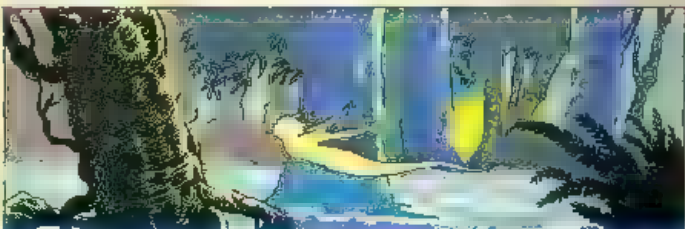
चंदूलाळ थोडासा चिडचिडा स्वरात खडकडे पाहून म्हणाला—“आमच्या दुकानात जुन्या वस्तूंची खरेदी विक्री होते. नव्या वस्तूंची किंमत आणखी एखाद्या दुकानात जाऊन विचारा.”

“हे जुन्या मालाचे दुकान आहे, हे मलाही माहीत आहे तर असा जुन्या मालाची किंमत नव्या मालाची किंमत पाहूनच नाही का ठरवावी शकत?” खडून विचारले

ते उत्तर ऐकून चंदूलाळ हसत म्हणाला—“मी नव्या मालाच्या किंमतीच्या याबत किंमतीला जुन्या माला बिकत घेतो त्यावर एखादा हप्ता जास्त लावून तो माल बिकतो. तुमच्या या जुन्या योगीची किंमत नवी असेल तर वीस रुपय होईल” खडू आश्चर्य भक्ति होऊन विचारला—“म्हणजे या योगीची किंमत पॉन्स सहा रुपयांहून जास्त देण्याची गरज नाही म्हणतां?”

चंदूलाळने योगी लक्षपूर्वक पाहून म्हणले—“या योगीची किंमत तेवढी यंग मुद्रा अवयव रंज फिकका पडला आहे म्हणून चार रुपयेच येण शक्य आहे!”

“आपरी शेवटचे म्हणून विचारतो आहे काय किंमत होईल तेवोला!” खडून विचारले. चंदूलाळने योगी हातात घेऊन घरी उलगावून लक्षपूर्वक पाहिली व म्हणाला—

“ही तर कार जुनी घोंगडी आहे! बोग विरळ आहे. तीन रुपयांहून जास्त या घोंगडीला मिळणार नाहीत.”

खंडने लगेच विद्यातून तीन रुपये काढले व चंदूलाच्या हातात ठेवीत म्हणाला—“म्हणजे तुम्ही हिची किंमत तीन रुपये ठरविलीत म्हणावयाची! जर तर घेऊन आलो घोंगडी!”

चंदूलाक आपल्या हातातील तीन रुपयांकडे वकित होऊन पहात म्हणाला “तुम्ही मला तीन रुपये देता आहां आणि घोंगडी घेऊन आतां आहां, म्हणजे काय?”

“ही गुमच्या दुकानावलीच तर आहे! बाहेर लावत असलेली पाहून आवडली म्हणून माव ठरवून घेऊन जावी म्हणून घेऊन आलो होतो.” खंडू म्हणाला.

चंदूलाक खंडूकडे रागाने पहात म्हणाला—“ही घोंगडी आमची आहे का? हिची किंमत एका चिट्ठीवर लिहून चिट्ठी चिकटविली होती घोंगडीवर ती काय झाली?”

“ही चिट्ठी सुटून साकरी पडली होती, ती बी उचलून विधात ठेवली.” असं म्हणत खंडून विधातून चिट्ठी काढून दाखविली.

चंदूलाक चिट्ठी पहात म्हणाला—“घोंगडीची किंमत दहा रुपये स्पष्ट लिहिली आहे की! हवी असेल तर तेवढी किंमत देऊन घेऊन जा!”

“हा घोंगडीची किंमत तीन रुपयांहून जास्त होणार नाही असं तुम्ही स्वतःच म्हटल्यावर दहा रुपये देऊन ही विकत घेणारा कोणी घेऊन असेल का हो?” असं म्हणत खंडू दुकानात खरेदीला आलेल्या गिःहाकांकडे पाहू लागला.

त्या सर्वांनी खंडू म्हणाला ते बरोबर असल्याचं सांगितले

मात्र खरेदी करायला आला आहे की विकायला आला आहे हे कळू न देतां चलाखीन किंमत ठरवून घेऊन खंडून फायदा करून घेतल्याबद्दल खंडूचे कोतुक करीत दुकानदाराने खंडूला तीन रुपयानाच ती घोंगडी दिली

तीर्थयात्रेपासून पुण्याला

रामपूर नावाच्या गावी शामू व गोपू नावाचे दोन बेटकरी होते. एकदां केव्हांतरी जमिनीच्या खरेदीवरून दोघांचे काही तरी भांडण झालं आणि ते वादत जाऊन परस्परांवर सूड उगवण्यापर्यंत मजल गेली.

शामूचे काही मित्र त्यानं दिलेल्या विवावाणीवरून लहान सहान गोष्टीवरून गोपूची खुरापत काढायला पुढं होत गोपूसुद्धा आपल्या मित्र मदळींना विवावाणी देण्यात काही कसतरीत करीत नसे व त्यांना शामूच्या मित्रांशी भांडण काढायला प्रोत्साहन देई.

गावातली ही स्थिती पाहून गावा जेजारच्या ओढ्याकाठी झोपडी बांधून राहणाऱ्या शामूला फार त्रास होऊ लागला. त्याने शामू व गोपू दोघांना बोलावून एकदां नव्ही, दोनदां बोलावून समजावून

सांगितल की नाकांना, जसा राजराजच्या भांडणात दोघांही हित नाही. परंतु त्याचा काही अनुकूल परिणाम झाला नाही. एकदां शामूच्या मनात सोसाटन करण्याचा विचार आला आणि तो विचार शामूला कळविण्यासाठी साधूच्या दर्शनाला जाऊन म्हणाला—“मी आपल्या काही सावकन्यावरोंवर रामेश्वरच्या तीर्थदर्शनाला जातो आहे. आपणही आपल्या शिष्यांसह आमच्या बरोबर आलात तर आम्हांला फार ज्ञानं होईल.”

मला कशाकडे ही तीर्थयात्रा वगैरे? तुम्ही जाऊन या!” साधू म्हणाला.

शामू अव्यक्त नम्रपणे म्हणाला—“तुम्ही खर्च वगैरेची काळजी करू नका मी ते सर्व पाहून येईन!”

साधू क्षिप्त करून म्हणाला—“माझ्यावर तुझ प्रेम व भक्ती पाहून मला आनंद

होतो आहे पण कसत का तीर्थयात्रेमुळे काही विस्व फायदा होतो, असे मला वाटत नाही.”

ते उत्तर ऐकून शामू ने चकित होऊन विचारले-“सर्व मोष्टी माहीत असल्याचा तुमच्या चारल्यांतोच असे म्हटल्यावर मी काय बोलणार? तीर्थयात्रा केल्याचा काही फायदा नाही असे वाटत का तुम्हाला?”

शामू एक क्षणभर थांबून म्हणाला- ‘ते मी तुम्ही तीर्थयात्रा करून परत आल्यावर सांगेन तू माझे अर्तोच आहेस तर माझे एक काम कर!’ असे म्हणत शामू आपल्या ओपडीत

जाऊन एक लहानसे गाठोडे घेऊन आला आणि ते स्नायूला देत म्हणाला-“हे तू सर्व पुण्यक्षेत्रांत घेऊन जा आणि ज्या ज्या भागी तू तीर्थस्नान करशील त्या त्या जागी हे गाठोडे बांधतात बुद्ध व परत मला आणून दे!”

शामू ते गाठोडे घेऊन निघून गेला त्यानंतर एका तासभरातच गोपू साधूच्या दर्शनाला आला. साधूने त्याला सो मुळां दक्षिणकडील तीर्थदर्शनाचा जात आहे का विचारला

दक्षिणकडील रामेश्वराचे वरून घेऊन येणे हे काही मोठे पुण्यकार्य आहे का, बुवा? मी आपल्या पाचकरी मित्रांबरोबर उत्तरेकडील तीर्थदर्शनाचा जातो आहे, हिमालयातील तीर्थसंस्थांमुळे जाणार आहे, आपण आपल्या शिष्यांसह आमच्या बरोबर बलाचे, ही विनंती आहे!” गोपूने नम्रपणे विनंती केली

“हेच मला शामू मुळा काही वेळपूर्वी दक्षिणकडील तीर्थ दर्शनाला निघण्यापूर्वी गेऊन म्हणाला होता. परंतु या तीर्थयात्रा पासून काही विशेष लाभ आहे असे माही मला वाटत” शामू म्हणाला

ते उत्तर ऐकून गोपूच तोच लहान आले. म्हणाला- ‘बुवा! फायदा होतो की नाही, हे आपण परत आल्यावर पाहू शामू

आपल्या मित्रांबरोबर तीर्थदर्शनाला निघत आहे तुम्हीच सांग्या, मी त्याच्याहून कांमत्या जावतीत कमी आहे? मी जोवभासा माठ्याच तीर्थयात्रेला जातो आहे. आपण आमच्या बरोबर यऊन आम्हाला हिताच्या चार मोष्टी प्रवासात सांगत रहा!”

‘इतक्या प्रमाने तू बोलावतो आहेस, आणि तुला निराश करील असल्या बद्दल मला फार वाईट वाटते आहे. तरी मी तुला एक काम सांगतो आहे ते करशील का? मी तुझ्या बरोबर माझ्या ऐवजी एक गाठोडे देतो.” असे म्हणत शामूने गोपूला एक गाठोडे दिले आणि काय करावयाचे ते सांगितले.

शामू व गोपू आपापसी, तीर्थयात्रा संपवून सांगणुडं सहा महिन्यांनी परतले आणि दोघांनी सावून त्यांना दिलेल गाठोडे सापूकडे सुरक्षितपणे दिले

तुसच्या दिवशी साधूने आशीर्वाद देण्यासाठी दोघांना प्रसाद ध्याबला, म्हणजे जेवामला आपल्या क्रोमडीत बोलविले. जेवामला शामू व त्याची मित्रमंडळी एका पक्तीत व सगोरच्या पक्तीत गोपू व त्याची मित्रमंडळी बसली साधूने आपल्या शिष्यांना शान्ही पंक्तीत बसलेल्याचा वाढावला सांगितले. शामू व गोपू बरोबर त्यांची मित्रमंडळी प्रत्येक पदार्थ जाऊन त्या पदार्थाची वाखाणणी करू लागले.

साधू त्यांना म्हणाला—“बाबांनो, तीर्थयात्रा करून आलेल्या तुम्हां सर्वांसाठी मी एक खीर मुहूर्त निराळी केली आहे ती तुम्ही वातां चांता आहां त्या पदार्थापेक्षा चांगली आहे” असे सांगून शिष्यांना खीर वाढायला सांगितलं

खीर चाखून पाहतांच सर्व तोंडे वांकडी करून सर्वकडे पाहू लागले साधूने त्यांना विचारलं—“खीर आवडली नाही का?”

अगदी कळू आहे हो!” सर्व म्हणालं “असं! असणारच कारण ही खीर कात्यायनी आहे परंतु ती काही तुमच्या बरोबर सर्व तीर्थस्वांतां स्नान करून व देवदर्शनही करून आली आहेच. म्हणून त्याचा कडपणा जाऊन त्यांच्यात गोडपणा आला असेल असे मला वाटले होते” साधू म्हणाला

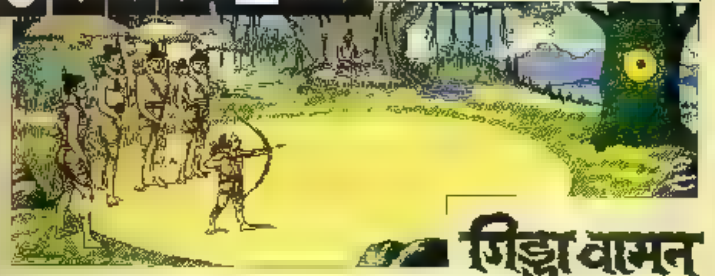
साधू म्हणाला त्यात काही तरी गूढ अर्थ असला पाहिजे असा विचार करून

सर्वांनी हात धुतले व साधूचा निरोप घ्यायला आले

साधू सर्वांना म्हणाला—“काली हा एक केवळ जब पदार्थ आहे म्हणून एवढी मोठी तीर्थयात्रा करूनही त्याच्या वैसांगक गुणात काही बदल झाला नाही परंतु आपण सापस आही आपण विचार करतो. त्यांच्या सारखे नाही आपण कित्येक गोष्टी शिकतो तुमच्यात तीर्थयात्रा करून आल्यामुळे पुष्कळ बदल झाला असेल असे मी मानतो

सामू व मोपू ते ऐकतांच परस्परांचे हात हातांत घेऊन साधूसमोर येऊन नम्रपण म्हणाले—“मुवा! तुम्ही कात पिळून आपवे डोळे चांगले उघडलेच आजपासून आमचा परस्परांशी प्रेम व सद्भावच राहील बरं मुलीच राहणार नाही सर्व गांवकरी सत्क्या भावड्यासारखे परस्परांशी प्रेमाने वागतील”

साधू त्यांना अश्वीर्वाद देत म्हणाला—“हेच तीर्थयात्रेचे पुण्य होय!”

गिड्डा वामन

ब्रह्मदत्त काशी संघ राज्य करीत असतां बोधिसत्त्वांनी एका ब्राह्मणाच्या पोटी पुत्र म्हणून अवतार घोरण केला. ते गिड्डा होते, म्हणून लोक त्यांना गिड्डू नामने म्हणत वामन लहानपणाच तक्षशिल्ला गेला व एका मुशकुलात वनविषया वनेवास करून त्या विंशत निष्ठात आला

रत्नानंतर धनुर्विद्याच्या साह्यानेच उदरनिर्वाह चालवायला असा विचार वामनाच्या मनात आला म्हणून तो अनेक वेशांत हिडला आणि तेथील राजकर्त्यांना भेटून त्याला उत्तम धनुर्विद्या येत असल्या काश्चान दरबारात नोकरी घ्यायला विनंती केली परंतु वामन गिड्डा असल्या कारणान त्याला कोणीही दरबारात स्थान दिले नाही.

दरबारात नोकरी मिळावी म्हणून काय करावं, आणि आपण संपादन

केल्ल्या विद्येचा कसा उपयोग करावा, या गोष्टीचा विचार करीत वामन एका मावी राखरस्थानात जात असता त्याला रस्त्याच्या कडेला एक उंच व शिंप्याळ साणुक्त हातमागावर विणीत बसलेला दिसला वामनने त्याचे नाव विचारलं

त्या विणकरान त्याचे नाव ‘भीमसेन’ असल्याचे सांगितलं

गिड्डू वामन म्हणाला—“काम दे, तु मज्जा उंच व शिंप्याळ आजानुवाङ्ग आहेस नावही भीमसेनच आहे, मग हें असलं काष्ठघाते काम काय करतोस?”

“मी तरी काय करू? मला विणतां मजे त्याशिवाय मला एकही काम येत नाही” भीमसेन म्हणाला.

“खूप वेळे शिल्लकायला मी तुला एक मुक्ती सुचवितो! येथीस का तु माझ्या बरोबर?” वामनने विचारलं

तेव्हा भी तुला सर्व मदत करीन ?
वामनने भीमसेनाला समजावून सांगितले
त्याप्रमाणे भीमसेन काशीच्या राजाच्या
वर्षाभाला गेला आणि स्वतः धनुर्विद्येत
निपुण असल्याचे सांगून चांगली नोकरी
संपादन केली दर पंधरवड्याला त्याला
एक हजार रुपये पगारावर नोकरी
मिळाली वामन त्याचा तोंडवर म्हणून
कामाला लागला

त्याच सुमारास काशी राज्यावर
एकाएकी एक संकट ओढवले. काशी
नगराच्या जंगलात एक बाघ रहात असे
तो काहीला मृणाच्या रस्त्याने जंगलातून
जो कोणी येई त्याला ठार करून लाई.
ते फळतांच राजाने भीमसेनाला बोलावून
जंगलातील बाघाला ठार करून अगर
जिवंत पकडून मजकरी रखण करण्यास
आज्ञा केली

भीमसेनने होकार दिला व वामनला
संजून म्हणाला "हो! माझावर प्रसन्न
आला की रे! मी त्या बाघाला कशा
काय मारणार? ह्या संकटातून सुटण्याचा
उपाय सुचव!"

"मी सांगतो ते ऐक. तुम्हा एकट्याने
त्या बाघाला ठार करतो मगार नाही
बाबागहेर जातांच हजार बोन हजार
गावकऱ्यांना जमवून बाघ राहता तो त्या

जागी जा, बाघाची डरकळी कातो पडतांच
तू कोणत्या तरी मुडपाल कपून बस
एखादी लढा होवून ती घेऊन तयार बस
लोक बस मिळून त्या बाघाला ठार कर-
तील; तू तोंपवत मुडपालच कपून रहा
बाघ मेलेला दिसतांच तू बाहेर ये
आणि रावाचा बाव आणून म्हण; बाघाला
लसेने जिवंत बांधून राजाकडे घेऊन जाऊन
आपले कीर्तन दाखवावे म्हणत होती.
एका बाघाला मारायला इतके अप
कद्याला धावायला हवे होते ही!
रावाला सांगून तुम्हा सर्वांना काशीची
सिखा देववाची म्हणतो!" असे म्हणत खूप
मारडा ओरडा कर लोक घाबळून
म्हणतील, 'जायना नाही मारल बुवा!
जायना बाही मारल!' आणि पळून जातात.
तू बाघाला बांधून नेऊन रावा समोर ठेव
तुच मारलस बाघाला असे सांच. कोणोही
गावकरी तू मारल नाहीस असे म्हणण्याची
छाती करणार नाही." वामनने ही युक्ती
सुचविली

भीमसेनाने वामनाने सुचविले तसे
अंमलबजावणी केले. गावकऱ्यांनी बाघाला ठार
करतांच भीमसेन एक लढा घेऊन
मुडपालाकून बाहेर आला व तो ओडा
नजरंदाज होताच लोकांनी बाघाला ठार
केल्याबद्दल गावकऱ्यांवर त्याने खूप राग

काढला. बाघाला ठार करणाऱ्यांचे डोळे
उडवितो, म्हणाला. गावकरी घाबळून
जाऊन जाण्यापेक्षा घाटंमं निवून गेले
नंतर भीमसेन राजवाचीस बाघाला
घेऊन गेला व राजाचे दर्शन करून
म्हणाला—"महाराज आपल्या आज्ञेप्रमाणे
मी बाघाला ठार केले आहे. आता
राजस्वरुपात जमणाऱ्यांना कोणतही अप
क्रिया होती नाही!"

राजा भीमसेनाच्या पराक्रमावर खूप
हाला. भीमसेनाच्या शौर्य व साहसाची
कीर्ती राज्यभर पसरली स्वतः भी श्रंशना
व स्तुती देऊन भीमसेनाला खो फार
मोठा मूर अंतल्याचे बाटू लागले. त्याने

भीमसेनाने आनंदाने होकार दिला आणि
वामनबरोबर निघाला. दोघे काही
दिवसांनी काशीला आले

"तू राजाच्या दर्शनाला जाऊन तू
धनुर्विद्येत निष्णात असल्याचे सांग आणि
दरवारात नोकरी घायला विनंती कर! तुम्हा
हो विष्णाव देह पाहून व तुम्हा भीमसेन हे
नाम ऐकून राजा नक्कीच तुला पदरी ठेवून
धरईल!" वामनने सुचविले.

"पण कायरे, मला धनुर्विद्या कोठे येते
आहे?" भीमसेनने विचारले

"येत नसली तरी हरकत नाही मी
त्या निष्ठेत निष्णात आहे तू मला आपला
सहायक निपाई म्हणून नेम गरज पडेल

आपला नोकर वामन हा काय कामाचा असो असे आपण त्याच्याशी बोलायला सुरुवात केली. वामनाने ते ओळखले.

वामनाने काही दिवसांनी काशीराज्यावर शत्रू एक मोठे सैन्य घेऊन चालून आला त्याने काशीच्या राजाला धमकी देऊन निरोप पाठविला—'शरण मागतास की युद्धाला तयार होतोस?'

राजाने भीमसेनाला बोलावून घेतले व म्हणाला—'तु बरोबर वाटले तेवढे सैन्य घेऊन जा, आणि शत्रूचा पराभव कर!' राजाने त्याला कवचे वारण करायला लागून वतपुष्प बाण व सरशस्त्रांनी सज्ज करून एका हत्तीवर बसवून निरोप दिला.

भीमसेनावर मोठे छकट ओढवले आहे, हे वामनाने ओळखले. तो धनुष्य बाण घेऊन भीमसेनाच्या भागे हत्तीवर बसून बसला त्यांच्या आजूबाजूला थोडे स्वारांचे सैन्य व पामदळ सैन्य चालत होते. हत्ती चालू लागला व सैन्य रणांगणावर येऊन पोचले.

शत्रूचे अपार सैन्य समोर पाहून भीमसेनाच्या छातीत बडकीच भरली ती हत्तीवरून उतरून पळून जायचा विचार करू लागला. पण वेळीच वामनाने त्याला धीर दिला. त्याने त्याला हत्तीवर नीट बसवून बसविले तसेच तर भीमसेन हत्ती बसले बाली पळून हत्तीच्या बरोबरच्या पायाखाली फिरवून मेस्सा भरता.

त्यानंतर वामनाने स्वतः कडे सेनापतिपद घेतले त्याने हत्तीला तुफानासारखे शत्रूसैन्यावर सोडले आणि शत्रूवर शरबुद्धी करून शत्रूला माघार घ्यायला लावले. तो शत्रूच्या राजाच्या अगदी जवळ गेला शत्रूसैन्यात पळापळ सुरू झालेली पाहून वामनाने शत्रूला, तो घायाळ झालेला स्थितीत कैदे कैल.

विजयी होऊन सैन्य परत आल्यावर खरा धनुर्विद्येत निष्णात कोण, हे राजाला कळले आणि राजाने वामनालाच आपला सेनापती म्हणून तमाल वामनाने भीमसेनाला बोनक वस्तू भेट म्हणून देऊन त्याला निरोप दिला.

अकबर बादशाह-१

हुमायून बादशाह तेव्हा त्याच्या भुजगा पलायनात असताना अकबर हा पलायन होता अकबर चवदा वर्षांचा असतानाच मोगल साम्राज्याच्या गादीवर आला हुमायूनचा मित्र जैरामखान हाणे अकबराचे संरक्षण केले

शामान्याची सुले हानी घंतीच अकबराला अनेक प्रश्नांना तोंड द्यावे लागले शौर्याच्या वारणा हेतु मावाचा सेनापती किती व माया बहारावर नासन आला अकबराचे सैन्य व हेतुने सैन्य यांचे युद्ध पानिपतच्या मैदानावर झाले तेच युद्ध पानिपतचे दुसरे युद्ध म्हणून प्रसिद्ध झाले

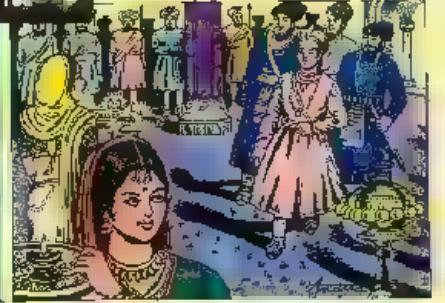

युद्धाच्या सुरुवातीला हेतुच्या सैन्याला सोड देण अकबराच्या सैन्याला कठिण काळ चाचले आता अकबराच्या पराभव होतो की काय वाटू लागले परंतु अकबराचे तशीच बलवत्तर होते, म्हणून हेतुला एक बाण लागून तो जोरचावून खाली पडला ते पाहून हेतुचे सैन्य निकर्तव्य विमुख परिस्थितीत आपले म्हणून अकबरावर

हेमूपा! कीव काकन अकबराच्या
सेनिकांनी अकबरासुधीर हजर केले
सत्तुके कृष्ण राखू नये या स्मृतीला
अनुसरून बैरामखानाने तत्काय हेमूपा
बाध करणारा सत्तुका विना धरतु
नि लहान सत्तुका अस्मत्तुके ठार
करणे अकबरास कपले नाही तेव्हा
बैरामखानाने स्वतः तलवार उपभूष
हेमूपा तिरछेद केला

दुसरे पानिपत युद्ध जिंकल्यानंतर
अकबराला फार पोटी कीर्ती मिळाली
परंतु त्याचा मित्राचा मर्ग गढला
नाही त्याने मोठेमोठ्या राजासुत संस्था
निकासी मैत्रीस संधेस पोडले
जयपुरचा राजा विहारीमल्ल याच्या
मुलांशी लग्न करून मैत्री प्रकटी केली

अकबर व बैरामखानाचे संबंध
परस्परांमधील अस्वस्थ कारणांनी
परस्परांमधील मतभेद व संजय
वाढत गेले अकबरावर अधिकांश
शासकविष्णूंचा बैरामखानाचे प्रत्यक्ष
केला ते अकबराला वाढतले नाही व
त्याने बैरामखानाचा अधिकारपदा
मूलतः काढून टाकले बैरामखानाने
बंड केले परंतु अकबराच्या हत्तींनी तो
कैद झाला शंभटी अकबराच्या
अनुमतीने तो मुक्तीला आत असला

त्यानंतर झालेला सौभाग्य वाढविण्याचा
स्थाने मिळवून केला अकबराची
दुसरी राणी दुर्बिनी राज्य करीत
असलेल्या मोठेमान राज्यावर हुाणे
पती निवृत्त्यांतले आयला लहान
मुलगा बीरानरायण याच्या नावे
राणी दुर्बिनी राज्यकारभार पहात
होतो

रघाच्या अनेक शत्रुपैकी शेवटचे,
जो एक अफगाण होता बैरामखान
कोणत्या वाटेने आत जगु हाची
माहिती काढून वाटेत असून गेहून
त्याचा तलवारीने छेद केला

मोठेमान जिंकल्याच्या हुदुने अकबराने
जाणता सेनापती कामगाराने याला
पाठविले अफगाण हुांलेल्या या
स्वारीला तोंड देणे राणी दुर्बिनीला
कठिण वाढत होते तरी तिने व
तिच्या संस्थाने अकबराच्या संस्थाची
कीर्त्य व साहसात मुद केले

राणीने स्वतः सेनापतित्व ग्रहण केले आणि अन्त्याने स्वारी करणाऱ्या अकबराच्या पत्नीस हुजारावर सैच्याला तोड दिले. युवराज वीरनारायण बुद्धा रक्षणार्थ आता अस्तफळानाने युवराजाचा कौशल्यादी प्रकारे कैव करणाऱ्या हुंनं व्हाई रचला.

राण बागल्याने युवराज अक्षमी झालेला पाहून आसकवानाने युवराजाच्या चारी बाजूला धोर घातले. तो वानमी कळताच राणी दुर्गावती रासव्य तेथे चाली व मनुषी मुद्ध करून तिचे युवराजाचा सोवणून राजबाड्याव पाठविले. युवराजाच्या रक्षणसाठी अर्धे अधिक हुंन्य संख्याने राणीचा एक कमजोर झाला आता पराभव निश्चित हे ओळखून राणीने जातमहारा कलन घेतली.

राणी दुर्गावतीला वीरमती मिळाल्यावर युवराज वीरनारायणाने सेनापतित्व स्वतःकडे घेतले. अकबराचे हुंन्य मोठे असल्याचे माहीत असूनही वीर नारायणाने जिवात जीव असेपर्यंत धाडुसी मुद्ध करून शेंवटी वीरगती प्राप्त केली.

स्वकथाजितेकमाई

हुवपूर नावाच्या गावी नारोबा नावाचा एक लोहार रहात असे तो सुन्चा, विळे, कुदळी कुताडी, पाहारी वगैरे लोखंडी वस्तु तयार करीत असे.

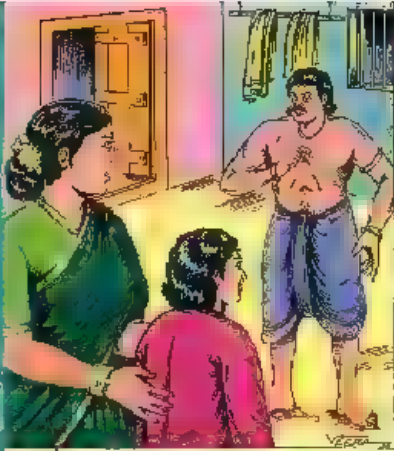
लोखंडाच्या या वस्तु तयार करणे सोपे काम नव्हते. जळत्या भट्टीला भोल्याने बारा काळत त्यात लोखंड तापवून लालबुद करावे लागे तसे तापलेले लोखंड गार व्हायच्या जात एरणोवर ठेवून घणाचे धाव घालून ठोकवे लागे. नारोबाच्या अंगात शारीरिक बळ खूप होते आणि काम गाळून काम करायला उत्साहही होता.

नारोबाच्या मुलगा धोंडू भक्षकर जाळडी होता त्याला कारण त्याची आई रस्त्या वाई रस्त्याबाईला मुलात विस्तवाजवळ वसून काम करणे आवडत नसे त्याचा मामा नोकरी करून पैसे मिळवी, तसे तिच्या मुलाने बुद्धा एखादी नोकरी करावी,

विस्तवाजवळ वसून काम करणे बरोबर नाही, असे तिला वाटे म्हणून तिने मुलाला पाठी येसिल्ले व पुस्तके विपत घेऊन बाळंत घातले.

नारोबाला हे सर्व मुलीच आवडत नाहीत, आपल्या मुलाची वृत्ती न करणे त्याला व इतरांना सोमणारी गोष्ट नाही असे त्याला वाटे परंतु बायकोच्या विचित्र बोलण्याची त्याची छापी तशी.

धोंडू हाळेत जाऊ लागला सरा, परंतु विचारा त्याच्या डोक्यात खिचव ना. "नाही तर नाही रे, भाट्याजवळ वसून भाता चालवायला काय हरकत आहे रे मुला?" असे ताणोबा त्याला म्हणून बोळा रागावे, परंतु भाता करीत बसण्यापेक्षा रस्त्यावर ठप्पाडक्या करण घोंडूला जास्त बरे वाटे म्हणून बापाच्या तजरेसमोर कधी न पडायचेंच त्यानं ठरविले.

घोंडू हळूहळू मोठा झाला. नारोबा विचार करू लागला, 'आपल्या बागे हे दुकान बंद होणार की काय?' मी जवळी मिळकत केली आहे ती दोन तीन दिवसात हा भोरमा उडवून टाकील त्यानंतर हातात करबटीच ना?

त्यान बायकोला बोलावून म्हटले- "आपल्या लकाली तु 'न घरेका न घाटका' करून ठवला आहेस आता तरी आगा हो, म्हणाव! कुळाची वृत्ती शिकून घे!" त्यान बायकोला निरनिशब्दा प्रसारे मागितले

'तुम्ही थशी आई कशाला हो करता? तो या संड्यात राहणं शक्य नाही.

कोणाच्या तरी नाकरीच्या सोबाचं आहे!'" रसमाबाई मुलावरच्या प्रंगाने म्हणाली नारोबा संतापून म्हणाला- "काय नाकरी करणार तो? त्याला आणि तुला सुद्धा घामाची कमाई म्हणजे काय हे कळेल तर ना! मी जी मिळकत करून ठवली आहे त्यावर पुढील वायुध्य घालून, असा विचार करीत बसेल कदाचित्' माझ्या स्वकष्टार्जितपैकी त्याला एक कवडीमुद्धा मिळणार नाही! मी काम शिकून करू लागलो तेव्हापासून आजपर्यंत मो इररीव निदान तीन रुपये डोळ्या-समोर आल्याशिवाय दुकान बंद केल नाही. याला तीन पावल्या तरी पिळवून दाखव, म्हणाव!" नारोबा म्हणाला

इनवयात तेच घोंडू आला त्याला रसमाबाई म्हणाली: "काय रे, एकलक्ष ना? तुझ बाबा तुला उदाणट्या म्हणत आहेत! तुला तीन पावल्या सुद्धा मिळवित राणार नाहीत, म्हणत आहेत बाबा!"

घोंडू म्हणाला- "एवढेच ना! बुटकी बाजविण्याच्या शात मिळवून दाखवितो!" घोंडू निघून गेला. परंतु पैसे मिळविणे हे किती कठिण आहे, हे कळल तर ना? पैसे काय आडाला लागतात का? दुपारपर्यंत खूप हिंडला आणि डोकं दुखू लागलं तेव्हा घरी मेऊन आईला म्हणाला- "आई

माझं डोकं दुखत आहे अन्हात फिरत होतो इनका वेळ"

"आपलस का रे काही मिळवून?" रसमाबाईने विचारलं.

"माही आई, बरेचप वास्त्यावर बाजो पुन्हा!" घोंडू म्हणाला

घोंडू जवून खालून शोपला ती संघ्या-काळी उठला बापाने दुकानातून परत आल्यावर विचारलं- "आणल्या का रे तीन पावल्या?" तर काब उत्तर द्यावे? हा विचार करीत असता त्याला एक बोंफट सुचली "आई, उद्यां पिळवून आपली आकुरल्या तुं आपल्या अवळण्या तीन पावल्या दे!"

बापासमोर मुलाची मान साली होईल असे समजून रसमाबाईने तीन पावल्या काढून मुलाला दिल्या

नारोबा काळोख पडपर्यंत दुकानात काम करीत राहल्यावर दुकान बंद करून घरी आला बघिले एंटीत विधातून तीन पावल्या काढून बापाच्या हातात देत म्हटलं- "ह्या पहा!" नारोबाने त्या तिन्ही पावल्या लक्षपूर्वक जाली वर करून पाहिल्या व विचारलं- "कोठ्यारे या?"

"सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत बंदा सारखे काम करून पिळवून आणल्या आहेत!" एंटीत उत्तर दिले घोंडून

"ही मुली कष्टार्जित मिळकत नाही!" असे म्हणत नारोबाने त्या तीन पावल्या पेटळल्या खूळीत फेकल्या

दुसऱ्या दिवशी रसमाबाई मुलाला म्हणाली- "आज तरी मिळवून आण!" त्या दिवशी घोंडून आईच्या तबरेबाब तिच्या पेटीतून एक रुपया काढून घेतला आणि हलचामाच्या दुकानात सी मांडून एका पावलीची भजी व गुळदाणी घळून खाम्की आणि उरलेल्या तीन पावल्या खंघ्याकाळी बापाच्या हातांत टाकल्या व म्हणाला- "ह्या मिळविल्या बघ!"

पहिल्या दिवशी सारखाच तीन पावल्या हातात घेऊन नीट पारखून पाहून नारोबा

म्हणजे—“ही तुम्ही कष्टाजित कमाई नाही! मला तू फक्त नको!” असे म्हणत नारोजान त्या तीनही पावल्या चुलीत फेकून दिल्या.

तिसऱ्या दिवशी धोडूला आईच्या पटीत काही मिळाले नाही. शिवाय स्वकष्टाजित कमाई नाही हे बापाला कळले ही भीती ही वाटली. आज खरोखरच स्वकष्टाजित कमाई करून आणायचा त्याने निश्चय केला. त्या दिवशी हटपूरला गनिवार असल्याने शेतकऱ्यांचा बाजार होता, तो बाजारात गेला आणि ओझे वाहून कमाई करू लागला. काळोख धडूलागेपर्यंत काम करूनही एक पावलीचोटी कमाई झाली नाही. दुसऱ्या दिवशी तेजाडलाच येऊन ठुकानवाऱ्याची पेटी उचलून बरी पोंचतो असे सांगून धोंडूने एक पावली मागून घेतली. दुसऱ्या दिवशी तशीच गेहनाप करून आणली. एक पावली मिळविली आणि तिसऱ्या दिवशीही ओझी वाहून एक पावली मिळविली. सध्याकाळी

धरी गल्यावर बापाला तीनही पावल्या देत म्हणाला— या च्या तीन पावल्या!

परंतु बापान पूर्वी सारख्याच त्या तीन पावल्या चुलीत फेकून दिल्या.

धोडू चवताळून ओरडला—“बाबा! मी या स्वतःच्या महत्वाची मिळवून आणल्या आहेत!” आणि विस्मयाने तीनही पावल्या बाहेर काढण्याच्या खटपटीला लागला.

जे पाहून बाप विमत करून म्हणाला “बाळा, ही खरोखरच तुम्ही गाडी कमाई आहे! आतापर्यंत मी तीनदा चुलीत पावल्या टाकल्या. पण तुला त्याचे काहीच वाटले नाही कारण ती स्वकष्टाजित कामाची कमाई नव्हती आज तू पैसे मिळवून आणल्याची माहीती माझी झाली आहे. स्वकष्टाजित कमाईचा कमाई करणाऱ्याला अभिमान वाटतो. फुकटाच्या कमाईची किंमत वाटत नाही!”

त्यानंतर धोडू मेटवत करून पैसे मिळवू लागला व एक चांगला नागरिक झाला.

अपशकुन

पशुपती कोणत्या तरी आईच्या कामले तावक्याच्या पायी निघाला. ऐनचंवरठा ओमांशीत असताना गोज्याच्या भडगाचा मुलगा होव्यावर नेवे मळके येऊन हसोर आला. पशुपती घनकला.

‘शकुन चांगला नाही, अपत्या बघण्यामुळे दुकलानेच होई. खरात येऊन हातपाय धुऊन काही वेळ गेल्यावर निघालात तर बरे होईल.’ नवऱ्याला निरोप घालता बाहेरच्या वारापर्यंत आलेली बायको म्हणाली.

“ह्या शकुन अपशकुन आणि गुरूत बघेवर मळका मुळीच विस्वास नाही.” असे म्हणत पशुपती व बायको निघाला. पशुपतीच्या घरात नवरा व पत्नीचा पाहुन बायको काही तरी अन्तेक्षित करून घेताने, असे समजून रामसाहेबांकडे गेली आणि सर्व वृत्त सांगितले.

“अपशकुनाचा दोष टळावा म्हणून शांत केली पाहिजे. संधार उघडे खर्च घेईल.” असे शास्त्रीवृत्ता म्हणाले. पशुपतीच्या बायकोने संधार खर्च दिले. शादीबुवांनी शांत केली आणि दोन दिवस गेल्यानंतर पशुपती बरी परतला. बायकोच्या सोयी सर्व ऐकून घेऊन पशुपती म्हणाला—“अपशकुनाचे फळ असे भोगवे लागले तर!”

स्वार्थी पंडित

महाराज देशात मुष्णकांत नावाचा राजा राज्य करीत असता त्याच्या दरबारात मुचिकुंद नावाचा एक पंडित होता तो पार स्वार्थी व अहंकारी होता. अस्व त्याच्या आज्ञेला राहून, त्याची सेवा करून व त्याचे हात ग्रस करून दिल्या-खेरीज कोणाला दरबारात पाऊल टाकणे शक्य नव्हते. या कारणासाठी कित्येक योग्य पंडित व कवीना राजाश्रय न मिळाल्याने परदेशात जावे लागले.

अशा परिस्थितीत कुष्णकांत नावाचा एक तरुण पंडित मुळकुळात आपला विद्याभ्यास संपवून राजाश्रय घेण्यासाठी महाराज देशाच्या राजधानीत आला थोड्याच दिवसात त्याला राजदरबाराची परिस्थिती आणि मुचिकुंदच्या स्वार्थपरतेची माहिती फळली कुष्णकांतने आपल्या एका नाते-वाईकाच्या मदतीने राजनंतेकी मंदारमाला

हिचा परिचय करून देतला. मंदारमाला कुष्णकांतच्या थोड्याचवर खूब खाली व तिन राजाशी जोळस करून सायन कुष्णकांतला बघवही दिले.

एक दिवशी मंदारमालाने राजसभेत नृत्य करायला जात असता कुष्णकांतला सुद्धा बरोबर पायला सांगितले राजनंतेकी बरोबर तिचा साथीदार म्हणून कुष्णकांत जात अस- त्यामुळे द्वारपालकाने स्वासा अडविले नाही.

आपले नृत्य बघीरे सपत्यावर मंदार माला कुष्णकांतचा परिचय करून देत राजाला म्हणाली—“महाराज, हा कुष्णकांत नावाचा एक तरुण मुलक पंडित आहे हा आपल्या मुशबर्थाच्या धाकट्या बघूया मुलका आहे आपल्या दरबारी आश्रय मिळवा म्हणून आला आहे.”

राजा कुष्णकांतकडे कुतूहल पूर्वक पाहता असता कुष्णकांत म्हणाला—“महाराज, मी

काही क्षेत्रात विद्याभ्यास संपवून आलो आहे मी पंत गृहाकाऱ्या बरोबर पड- सासनाचे अध्ययनही केले आहे बासु कविताही करते.”

राजा मग हसतून पोटां हसला ते पाहून मनात चलबिल्ल होत असल्याने मुचिकुंद हेळगेच्या स्वरात म्हणाला—“इतकी विद्या संपादन केल्या पंडिताला पंडिताच्या मदतीने राजाश्रय घेण्याचे न सुचता एका नतकीच्या शिफारसीची गरज भासली का? काय पण कुंदन आहे!”

लग्न कुष्णकांत राजाला म्हणाला—“महाराज, अहंकार व स्वार्थ बुद्धी नसल्या खरा पंडित असतो. म्हणून आपल्या दरबारात जे खोर पंडित आहेत त्यांच्या व्यतिरिक्त कोणाची मदत जावी हा विचार येऊन राज नतकीच्या आज्ञेला जावे लागले.”

ते ऐकताच राजाच्या कपाळाला आठधा पडल्या व त्याने एकदा मुचिकुंदकडे सहचुक पाहिले मुचिकुंद यादयाची करड्या स्वरात म्हणाला—“काल नाही तर परवा विद्याभ्यास संपवून आलल्या पंडितात इतका नीच आन! का! महाराज आपण जातांच्या जातां या घमंड खोराळा दरबाराच्या बाहेर हाकलून जावे.”

कुष्णकांत मदहास करीत मुचिकुंदला म्हणाला “बरोबरच्या पंडिताला दरबारा- तून काढून टाकायला सांगण्याची ही पद्धत नव्हे! शक्य असेल तर शास्त्राचाच पराभव करावा! तेव्हा महाराजाशी क्षमा मागून मी स्वतःच दरबारातून निघून जाईन! तसे जाले नाही तर आपण केल्या दुर्धर्तनावद्दल आपल्यालाच क्षमा मागावी लागेल.

राजाने मुचिकुंद व कुष्णकांतच्या ग्रध्ये शास्त्रार्थ करण्याचे ठरविले.

मुचिकुंदने कुष्णकांतला अनेक प्रश्न विचारले, त्याने सर्व प्रश्नांची सधुर्भक्त उत्तरे दिली व सभासदांनी त्याचे कौतुकही केले.

आता प्रस्न करण्याची पाळी कुष्णकांत वर आली. मुचिकुंदला त्याने विचारले—
“मी तुम्हांला तीनच प्रस्न विचारतो
आपण योग्य ते उत्तर द्यावे!”

वहा जणांत चांदलंळ घोडेसे वाढते ते
काय? उत्तम प्रस्न म्हणून म्हणविणारे ते
काय? उत्तम मूढ कसा असावा?”
कुष्णकांतने हे तीन प्रस्न विचारले

हे प्रस्न ऐकतांच मुचिकुंदला राग आला
व त्याने तोंडाला आली ती उत्तरे दिली
त्या पैकी एक ही उत्तर बरोबर नसल्याचे
कुष्णकांतने सांगितले

“तर मग तूच काय ती योग्य उत्तरे
सांगून महाराजांकडून आणि सभासदांकडून
शान्नासकी मिळव!” मुचिकुंद म्हणाला
कुष्णकांत म्हणाला “वहा जणांत

बाई वाटल्यावर वाढणारा तो आनंद!
शका समाधानाकरिता विचारलेला प्रस्नच
उत्तम प्रस्न म्हणविला जातो प्रस्नाचा
उपयोग ज्ञानप्राप्ती असल्या कारणाने

विद्यार्थ्यात ज्ञान पिपासा उत्पन्न करणाराच

थोर मूढ. अशी सृष्टी असल्याचे कवींच
समाधान होत नाही. आणखी ज्ञान मिळावे
म्हणून त्यांची ज्ञानतृष्णा वाढतच जाते!”

राजाने समाधान झाल्यासारखी मान
डोलविली. सभासदांनी आनंदातिरेकाने
टाळघा बाजविल्या मुचिकुंद पराभव
झाल्या मूढे मान खाली घालून बसला
तेव्हा कुष्णकांतने, मुचिकुंदने किंथंयक योग्य
पंडितांचा स्वाक्षे बुद्धीने केलेल्या अपमानाचे
वर्णन करून सांगितले

सर्व एकूण चतल्यावर राजा रामान
म्हणाला—“मी अशा मूर्खाला एक थोर पंडित
म्हणून आपल्या घरबारात ठेवले होते!”
कुष्णकांत म्हणाला—“महाराज! आतां पडले
यादरून मुचिकुंद मध्ये जो गर्व आणि स्वाक्षे
बुद्धी होती त्यांचा शकट झाला असावा, असे
मला वाटते. आपण त्याला क्षमा करावी!”

राजाने धीनपणे श्लोकाराधी मान हल-
विली मुचिकुंदने राजाला व कुष्णकांतला
कृतज्ञता पूर्वक नमस्कार केले आणि मान
खाली घालून संभ्रंत निघून गेला

कर्ज वसूली

नरसोदा भोवकडून कर्ज घेई ते घरात फेरफार्यां घेई घरेक धानगडी करी एकदां त्याने
शेजारच्या रामरावांकडून मोठा प्रसंग मास्थीचे सांगून दोनघे रुपये कर्जाकडे घेतले
त्यानंतर चारपांच महिने गेले तरी कर्जाची रक्कम फेरफार्यां नाव नाही घरी येऊन कोणी
विचारले तर कोणाकरवी घरात अजूनही घरात नाही असे सांगीतले

एक दिवशी नरसोदा साठवड्याच्या बाजारात दुकती गम्य विकत व्यावसा जात
आहे असे रामरावांना कळले ते थोड्या दमिरां बाजाराला गेले. नरसोदांना त्यांना हवी
होती तशी शव मिळावी नाही

दोघे काळोख पडू लागल्यावर घरी येत असतां रस्त्याच्या बाजूला असलेल्या झाडीतून
एक अण एक जाडजूड दांडके घेतून माला व त्यांना दारभाचून म्हणाला—“अहाणपणाने जवळ
असतील ते पैसे काडून द्या, नाहीतर बांकी फुटतील”

थोर जवळ राहिल्या आत नरसोदा त्याच्या जवळची पेशांची पिशवीं राभराबाबा
देव म्हणाले—“या पिशवीत तीनघे रुपये आहेत मूळ व व्याजाची रक्कम वाजून जी रक्कम
उरले ती मागाहून दिशी तरी चालेल”

चोराने पिशवी हिसकावून घेतली आणि पाळून गेला.

दुसऱ्या दिवशी रामरावांनी पाड्याच्या हाती नरसोदाकडे खोव रुपये पाठवून ही
बिंदी पाठविली—“नरसोदा, तुम्हे कर्ज फिटले रात्री जी चोर आला होता तो शेगा
माझा बंदीच होता मूळ व व्याज वाजून उरलेले शीट रुपये सोबत पाठविले आहे”

हुबेहूब तसवीर

चित्रकला पावचे इनामदार चित्र तात्या यांना कोणी व्यर्थ वाडवर केलेले आवडत नसे. त्यांच्या आश्रयाला राहणारे त्यांच्यात जे गुण नाहीत ते सांगून त्यांची खोटी प्रशंसा करून इनामदारांना खूष करण्याचा प्रयत्न करू लागले की अशा लोकांची पाठ थोपटण्या एवजी ते त्यांना फैलावरून घेत. चित्रतात्यांच्या वाड्यात त्यांच्या पूर्वजांच्या मोठमोठ्या तसवीरी होत्या त्या चित्रांत असलेले त्यांचे सर्व पूर्वज तेजस्वी व धूर वीर व पसीर चेहऱ्याचे असलेले चित्रित होते. आपल्या पूर्वजांचे खरे खुरे रूप, सौंदर्य व स्वभाव कसे होते हे त्यांनी गावातल्या वडोळ धान्या लोकांच्या तोंडी ऐकले होते. आपल्या बाभयदास्यांना खूष करण्यासाठीच चित्रकारांनी त्यांच्या रूप सौंदर्याचे हाते नकले ते चित्र थोडे वाडवून व चित्रित केले असावे, असे चित्रतात्यांना वाटत असे.

चित्रतात्यांच्या मनात आपलं पूर्ण तेलचित्र काढवून घ्यावे असे आले परंतु त्यात अगच्च आपल्याला खूष करण्यासाठी वाडवून काहीच चित्रित न करता जसे आहे तसेच हुबेहूब चित्र असावे अशी त्यांची इच्छा होती. साधवणगर संस्थानात राहणारा गोविंदभट्ट हा चित्रकार उत्तम चित्रकार असून नैसर्गिक व हुबेहूब चित्र काढण्यात हुशार असल्याचे त्यांनी ऐकले होते म्हणून त्यांनी त्याला बोलवून घेतले आणि म्हणाले- 'तुम्ही थोर चित्रकार असल्याचे मी ऐकले आहे. असतील नसतील ते गुण आणि रूपरंग न दर्शविता, जसे आहे तसेच हुबेहूब चित्र काढले पाहिजे. तसे केलेत तरच मी तुम्हांला खावयाचे ठरविल आहे ते इनाम मिळेल'

गोविंदभट्टाने होकार देऊन तसवीर काढायला सुरुवात केली व थोड्याच दिवसात

तसवीर पुरी आली नंतर तीन थोडाफार सुधार करून मी दाखवायला इनामदारांकडे घेऊन येला व म्हणाला- "प्रभो, आपण हुकूम केल्याप्रमाणे आपले यथातथ्य चित्र तयार केले आहे एकां आपण पहावे!"

गोविंद भट्ट म्हणाला त्यात खोटे असे काहीच नव्हते कारण त्याने खरोखरच इनामदारांचे जसेच्या तसेच स्वाभाविक चित्र काढले होते परंतु गोविंदभट्टाची परीक्षा घेण्याच्या हेतूने इनामदार म्हणाला- "तुझ्या चित्रकलेची वाखाणणी न करता मी चित्रारल फी हे मागच हुबेहूब रूप आहे तर ते तू कसे सिद्ध करशील?"

गोविंद भट्ट म्हणाला- "प्रभो! आपली तसवीर काढून साल्यावर मी रामपूरचे

इनामदार रघुनाथराव यांना दाखविली त्यांनी हे आपले प्रतिक्रिय असल्याचे तत्क्षण सांगितले "

ते ऐकून आश्चर्य चकित होऊन इनामदार म्हणाले- 'हे पहा रघुनाथराव व आमच्या कुटुंबात फार जुन वंश आहे. शिवाय त्याला चित्रकला म्हणजे काय याचा गंधही नाही अशा व्यक्तीस मरझी तसवीर दाखविण्यात तुमला काय देत होता, मला कळत नाही'

"रघुनाथराव व आपल्या मध्ये वैरभाव आहे, हे मला माहीत आहे. म्हणून त्यांना चित्र दाखविले की ते काही आडपडदा न ठेवता खरोखर तेच सांगण्यास संकोच करणार नाहीत, असे मला वाटत म्हणून मी

त्यांना दाखविले आपल्या उजव्या कान-
धिली खाली पडलेला जखमेचा वण कसा
छान काढला हे सांगून ते म्हणाले- 'तु-
म्हाकोच सोडून जसा आहे तसेच बिच काढले
आहेस त्यांना राग आला तर काय होईल
ते तूच पहा म्हणजे झाले!'

"अस्स होय!" असे म्हणून एक क्षण
सांबून गोविंद भट्टाला विचारले- 'येथल्या
इरनाच्यांपैकी कोणाला दाखविलेस का?'

'होय दाखविले की, दिवाण साहेबांना
राणीसरकारांना! त्यांचे मत त्यांना आपणच
विचारावे।' गोविंद भट्ट म्हणाले

चित्तूलास्यांनी दिवाणांना निरोप
पाठवून ते आल्यावर त्यांना आपल्या तस-
निरीविषयी त्यांचे मत विचारले

'गोविंद भट्टाने चित्तारलेल्या चित्रात
मला एक दोष दिसला त्याने आपल्या
पुर्वजांच्या चित्रांसारखे भव्य रूप आपल्या वर
चित्रात चित्तारले नाही बरकत. आपले
रूप म्हणजे श्री कृष्णदेवरायासारखे भव्य
गंभीर आहे!' दिवाण म्हणाला

नंतर इनामदारांनी आपली तसवीर
आपल्या पर्तीस दाखविली. चित्राकडे
ध्यान पूर्वक पहात त्या दाई म्हणाल्या-
'या चित्रात तुमचे व्यक्तिमत्त्व तुमच्या
पूर्वजांहून कोणत्याही प्रकारे कमी नाही,
परंतु बयाच्या बापतीस तुमच्या आतांच्या
वयापेक्षा चित्रातले वय पांचसहा वर्षे
जास्तच दिसत आहे!'

चित्तूलास्या ते ऐकून मंदहास करीत
गोविंद भट्टाकडे पहात म्हणाले "माझ्या
विषयी थोडा व अक्ती असल्या कारणाने
दिवाण आणि माझ्याबरील प्रेमानुरागामुळे
महाराणी चित्रा विषयी घ्यातथ्य ते
सांगू न शकण साहजिक आहे म्हणून
माझ्या विषयी सद्भाव नसलेल्या इनामदार
रघुनाथचे मतच जास्त बरोबर आहे!"
माझी चित्र तुम्ही खरोखरच यथातथ्य हुबहुन
असेच काढले व थोर चित्रकार म्हणून
नावस्वीकृत जातविला हे ठीक न खाते!"

नंतर गोविंदभट्टाचा मोठ्या खाटाभाटाने
इनामदारांनी सत्कार केला

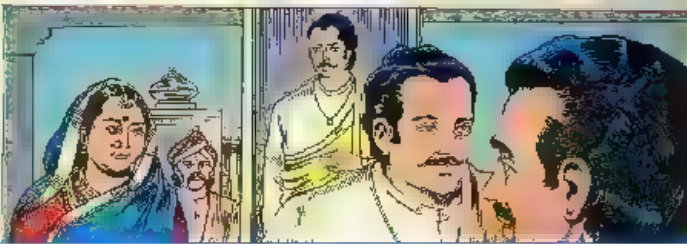
विष्णुपुराण

हिरण्यकश्यपूने प्रल्हादाला मिठी मारून
म्हटले "प्रल्हाद! तुझ्यामुळे मला
माझा हाडवेरी विष्णू हाच्यावर सुख
उपवाषाळा संधी मिळत आहे!" असे म्हणत
हिरण्यकश्यपूने आपली गदा उचलली
आणि नरसिंहानंतर बोकळ आलेल्या
विष्णूशी दड्याला पुढे सरसावला. धवटी
नरसिंहाने भयंकर गर्जना केली आणि
हिरण्यकश्यपावर आडप मारून त्याला
उचलले आणि सभामंडपाच्या द्वारे जवळ
घेऊन गेला

दाराच्या उबरठ्यावर बसून नरसिंहाने
हिरण्यकश्यपाला मागीवर उभरण ओपविले
आणि आपल्या लोख्ख नखांनी हिरण्य-
कश्यपाचे पोट फाडून त्याला ठार केले

राक्षस वीर नरसिंहावर हल्ला करायला
चावले. विष्णूचकाने त्यांचा संहार केला.
नरसिंहाने आंठड्यांचा द्वार स्वतःच्या
गळ्यात घालून घेतला आणि उग्र ब्रह्मास
केला, ते उग्ररूप पाहून सर्व देव भयभीत
झाले. त्यावेळी प्रल्हाद नरसिंहावतार
रूपातील विष्णूचे स्तवन करू लागला
आपल्या वडिलाची अत्यष्टी वगैरे
करून राज्यव्यवस्था पहा, असा प्रल्हादाला
नरसिंहाने आशीर्वाद दिला. नरसिंहावतारा-
तील विष्णू अंतर्धान पावला जयविजय
यांचा अशांत-होस पहिला जन्म संपला

विष्णूच्या आज्ञेप्रमाणे प्रल्हादाने शिरकाळ
राज्य केले व आपला पुत्र विरोचन याचा
राज्याभिषेक करून विष्णूची भक्ती

दानवांची समीरासमोर व गनिमी काव्याने अनेक वळे झाली. या युद्धात राक्षसांचा पूर्ण पराभव झाला. राक्षसांचे गुरू शुक्राचार्य यामी संजीवनी विद्याचा प्रयोग करून राक्षसांना पुनर्जीवित केले.

पराभव झाल्याने बलीचे धैर्य सचले नाही. द्विगुणित उत्साहाने त्याने राक्षस सैन्याची खुटथाखुटव केली आणि सर्व भूमंडल जिंकले आणि त्याच्यावर उत्तम तऱ्हेने राज्य करू लागला आणि बलीचक्रवर्ती या नावे प्रसिद्ध झाला. धृक्पाव्यानी त्याच्या हस्ते राक्षस अखंड यज्ञ करतिले.

बलीचा उत्साह वाढला व त्यात स्वर्गावर स्वारी करू त्याच्या समोर दिगान व सागल्याने इंद्रादी देव स्वर्ग सोडून अरण्याच्या आश्रयात गेल. दिक्पाल बली चक्रवर्ती समोर नमल बलीचक्रवर्तीचे राज्य स्वर्ग, भूत्यू व पाताळला कांत निरंकुश झाले बली धर्म व त्यामाने राज्य करीत असता इंद्राची आई अदिती पती कश्यप महर्षी याच्या कड गेली व आपली आत्मा न देव व इंद्र वगैरे, बली सह अरण्यात गेल. असल्याचे सांगून त्यांना परत स्वर्गाचे राज्य प्रत्य होईल असा काही मार्ग सुचविण्यास सांगितले.

त्यासाठी विष्णूने स्मरण करून व्रते व अनुष्ठाने, करण्यास कश्यपाने सांगितले.

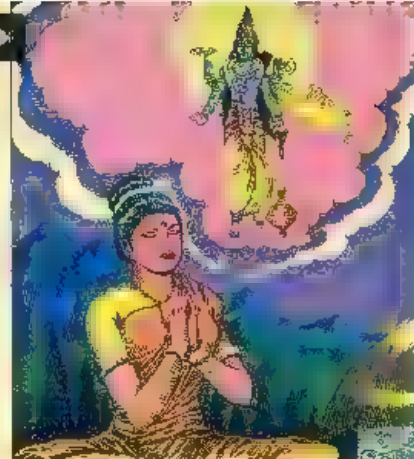
अदितीने त्या व्रमाणे व्रते व अनुष्ठान करून विष्णूला प्रसन्न केले. विष्णूने तिच्या पोटी जन्म घेऊन देवांवरचे हे संकट दूर करण्याचे वचन दिले.

त्या व्रमाणे विष्णूने कश्यप व अदितीच्या पोटी वायवरूपात म्हणजे एका गिबुषाच्या रूपात जन्माला येऊन दशावतारांपैकी पांचवा वामनावतार काढून केला.

वामन उपनयन संस्कार झाल्यावर वेदांचे अध्ययन पूर्ण करून व इंद्राचा धाकटा भाऊ म्हणून अदिती मातेच्या घरी वाढू लागला. त्यावेळी बली नर्मदा तीरी स्नाने यज्ञ यागात ध्येष्ट भसा विश्ववित् याग करण्यात गुलाम होता बली मोठ मोठी दान करीत होता.

वामन एका बटूच्या रूपे कृष्णजिन, कर्मंडल दरीर धारण करून एक छत्री घेऊन व खडाय घालून अद्भुत तेज वेष्ट्यावर अढकत आहे अशा घाटाने बली चक्रवर्ती कड आला हळूहळू पावल टाकीत एका गोंडस बालकाला येत असलेला पाहून पशमधपावले सर्व लोक कुतूहलात वामनाकडे पहात राहिल बली चक्रवर्ती वामनाला आनंदाने मागोरा गला.

वामनाला पाहून बली चक्रवर्तीला आनंद झाला त्याने वामनाला विचारले— 'बाला, काण रे तू? तुला बटूच्यात

वामनी पहिल्यानेच पाहिलो आहे कोठे जाण्याचा विचार आहे ?"

वामन म्हणाला— "मी तुझ्याच कड झालो आहे, राजा' मी कोणाच नाव मांगू, सर्वच माहं आहेत' परंतु मी तूत एकटाच आहे एक भिक्षुक आहे' तुझे बाजीबा पण शूरवीर होऊन गेल. आपल्या पराक्रमाने तू आपली कीर्ती फिलोकित स्थापन केली आहेस." ते ऐकून बली षट्प करीत म्हणाला 'तुझ बोलण माठ निचित्र दिसत आहे! तू माझ्या पराक्रमाच्या गोष्टी बोलत आहेस माझ्याशी इत युद्धाला तर आला नाहीस ना? मी यावेळी यज्ञ वीक्षा घेतलो आहे

व म्हणून मला बुद्धाचा उत्साहही नाही।”

“हे बली चक्रवर्ती, हे तू काय म्हणतोस ? तू माझ्याशी थड्या करीत अस बोलतो आहेस ! परंतु तुझ्या बौर पराक्रमाच्या गोष्टी बियोगितात पसरल्या आहेत तुझ्याची बरोबरी मी काय करणार ? तू ज दान करून एवढी कीर्ती संपादन केली आहेस ती ऐकून मी तुझ्याकडे एक सावक होऊन आलो आहे !

“अस्सं होय ! जग तू काय वाटेक ते माग, मी द्यायला सिद्ध आहे !” बली म्हणाला तेव्हा धुक्राचार्यांनी बलीला बाजूला बोलवून सावय केले—“तो वामन

बट नसून स्वतः विष्णूच ते रूप घेऊन आला आहे ! तुला फसवून तुझे सर्वस्व हरण करण्यासाठी आला आहे ! त्याला कसलेही दान करण्याचा विचार सोड !”

बली म्हणाला—“विष्णू सारखा पराक्रमी माझ्याकडे भिक्षुक होऊन आला आहे, हे माझं केवढं भाग्य ! एवढंच नव्हे तर माझा मोठा विजयच नाही का ? मी धान करण्याचं बचत दिलं आहे, आतां तक्रार देऊन असत्य आग्रह करू का ?”

“वामनरसपासाठी हे सत्य व हे असत्य असे मनात घरून बसता काय नव ! जसा धर्माच पालन करण म्हणजे धर्मग्रहस्थे सयान आहे !”

“त्याने माझे काही केले, मी काहीही झालो तरी ही माझा पराभव होऊ शकत नाही मी दानवीर, धर्मवीर म्हणूनच म्हणविला जाईन ! शिवीचक्रवर्ती सारखी दानधूर म्हणवून धेव्याची महत्वाकांक्षाही माझ्या मनात नाही मी देतो जे सांगून भीतीने आतां वेस नाही असे सांगून भितरा म्हणवून घेत का बली म्हणाला.

ते ऐकून धुक्राचार्यांना भयंकर राग आला. म्हणाले—“मी तुझा गुरू म्हणून तुझ्या हिताचे ते सांगितलं व ते न ऐकतां तु माझा सदुपदेश भिक्कारून हट्टाला पेटला आहेस. तर तू आपलं राज्य व सर्वस्व

बली म्हणाला—“गुरुदेव ! मला शाप दिलात तो व्यर्थच झाला कारण मी सर्व गोष्टींना तयार होऊनच दान करायला सिद्ध झालो आहे ना ! गुरुच्या उपदेशाचा विचार करून मी जो श्राध्द मिळविला तो विष्णूनेच देवदत्ता ही गोष्ट त्या विष्णूला माहीत झाली आहे आता त्यानं मला अभ्यापाने फसविलं असे होणार नाही. तुमच्या शापाचा परिणाम मला खंबटी हिताचाच ठरेल म्हणून मी हा शाप मानवाने स्वीकारतो.”

ते ऐकून धुक्राचार्य निहत्तरच झाले बली वामनाकडे जाऊ लागला तेव्हा धुक्रा म्हणाला— हे दानवनस्य ! विष्णू भिक्षा मागणाला घऊन तुला भिकारी किवा जाणझो काय करील, माहीत नाही. तुझ हे भिल्लोकाधिपत्य, सर्व वैभव व संपदा ही इतके कष्ट करून कशाचा संपादन केलीस ? देह अखेल तर हा हे सर्व उपयागी रहाते !”

बली म्हणाला—“राज्य, संपत्ति व वैभव ही शाश्वत नाहीत, ही जशी थाली उशीन जाणार नाहीत का ? हे सरीर देखील धातवत नसतंच !”

धुक्रा म्हणाला “तुझा हा नाश तुझ्या एकटपाचाच नाही, दानवकुलाचा आहे, हे तुला कळायला हवे !”

“एवढेच नव्हे, एका दानवकुलोत्पन्नाने वमचि पालन केले आणि विवधशूला भिक्षा घातली. बशी दानवकुलाची कीर्ती मुद्धा होईल नाही का ?” असे म्हणत बली वामनाजवळ गेला.

दानवरक्षी विध्यावलीने स्वर्णकलशाने पाणी ओतलं व होव्याच्या ताम्हनात वामनाचे शाय घुतलेने पाणी आपल्या मस्तकावर सिंचन करून बली वामनाला म्हणाला—“हे वामनस्य ! तुझ्या सारख्या माझ्याकडे दान भिक्षा मागणाला माझ हे माझ सुकूनच म्हटल पाहिजे ! तुला जे पाहिजे असेल ते माग ! राज्य, संपदा, राजवाडा, मणी, सुंदर स्त्रिया, उपजाऊ

जमीन सर्वे साम्राज्य, किंबहुना माझा हा वेह सुद्धा तुझाच आहे!”

वामन म्हणाला—“हे महाबली, जरा-बांब! तू हे सर्व जे म्हणालस त्याची मला काय गरज? कृष्णाजने वारण करणाऱ्या माझ्यासारख्या ब्रह्मचान्याला फक्त तीन पावलां एवढी जागा मूल्या पुरे! तीन पावला एवढी जमीन ही दिगन्तपर्यंत पसरलेल्या साम्राज्यातला अगदी लहानसा तुकडा सुद्धा मला तो विलोक मिळाल्यासारखाच आहे!”

“ठीक तर ती तीन पावलांवर जागा पे!” असे म्हणत बली जलकलशाने अर्ध्या देऊ लागला तेव्हा तोडीतून पाणीच

आले नाही. कारण लूक सूक्ष्म रूप धारण करून तोटीच्या तोंडाजवळ येऊन बसले व पाणी पडू दिले नाही.

वामनाने धर्मीची काडी घेऊन तोटीत काही अडकले असल्यास ते काटण्यासाठी कोरून पाहिले. त्यामुळे लूकाचाधीचा एक डोळा फुटला व ते एकाक्ष झाले. अडथळा बाजूला होताच बलीच्या हाताने वामनाच्या ओजळीत पाणी पडले. दानविधी पूर्ण होताच बली म्हणाला—“आतां तू आपल्या पावलांनी मोजून जागा घे!”

वामनाचा देह एकाएकी वाढला आणि त्याला विराट रूप आले. लांबी रुंदी एवढी वाढली की सर्व पृथ्वी एका पावलाने व्याप्त झाली. वामनाच्या विराटरूप पावलाची सगली सर्वे भूतलावर पसरली व सर्वजण जमकार पसरला. नंतर सर्व आकाश दुसऱ्या पावलाने भोजले गेले. सूर्यचंद्र व सर्व नक्षत्रमंडल त्याच्या पावलाला लागलेल्या रेणुकणासारखे दिसू लागले. तेव्हा ब्रह्मदेवाने आपल्या कमंडलातल्या पाण्याने किष्कुपादावर अभिषेक केला. त्या विष्णुपादावरून घसरून जे पाणी वाहू लागले ते आकाशगंगा होऊन स्वर्गात मंदाकिनी नांवे वाहू लागले.

“बली ब्रह्मवर्ती! मी आणके विसरे पाऊल कोठे ठेवू?” असे त्रिविक्रम वामनाने

विचारले. बली म्हणाला-“हे त्रिविक्रमा! हे प्रहा, माझे डोके, यावर ठेव!” असे म्हणत बलीने ससोर डोके बांधिले.

विष्णूने आपले बिराटरूप सोडले आणि स्वस्थरूप वामनरूपे प्रकट होऊन आपले तिसरे पाऊल बलीच्या डोक्यावर ठेवले व म्हणाला-“बली, माझ्या सोन पावलांनी पृथ्वी व आकाश दोन्ही व्याप्त केले पण तिसरे पाऊल तुझ्या सर्व डोक्याला ही व्याप्ति करू शकत नाही!”

तेव्हा प्रल्हादाने येऊन म्हटले-“माझा नाव बली तुझा झू होऊन शकत नाही! त्याच्यावर कष्टना, हुषा कर!” या शब्दात प्रल्हादाने विनविले.

बलीची राणी विष्णूबाबली म्हणाली-“हे वामन श्रेष्ठा! माझ्या पतीस कोणत्याही प्रकारची हानी होणार नाही, असा अनुग्रह करणेच तुला योग्य होईल!”

वामन म्हणाला-“भाते! कोणालाही तुझ्या पतीस केव्हाही कष्टा प्रकारची ही

हानी करणे शक्यच होणार नाही! म्हणून तर मी एक याचक होऊन जालो व वान मागितले; त्याचे धर्मचल असेच बाहे!” नंतर प्रल्हादाकडे वळून म्हणाला-“बली मला किती प्रियपात्र आहे, माहीत आहे का?” असे म्हणत वामन विष्णूरूपात लीब बेतान्या बंडा सहित प्रकट जाला.

नंतर म्हणाला-“हे बली चक्रवर्ती! आजपर्यंत तुझी बरोबरी करू शकेल असा कोणी जन्मलाच नाही व पुढेही जन्मणार नाही! आदर्श शासन करणाऱ्या चक्रवर्तीत तुजोच नाच प्रथम राहील. मी तुला सुतलांत पाठवीत आहे. तू पाताळ लोकांचा अधिपती म्हणून राहशील आणि शांति व सुखपूर्वक चिरंजीवी होशील. तुझी राणी, तुझे आजोबा प्रल्हाद तुझ्या बरोबरच राहतील. तुझ्या सुतालाचे द्वारावर मी सर्वदा ब्रिसेन व सर्वदा बंडपाणी म्हणून सर्वदे रक्षण करीत तुझे रक्षण करीन!” असे म्हणत वामन अंतर्धान पावला.

तीन प्रश्न

एकदा एका राजाला विचार करीत असतां सहज मनांत आले, कोणतेही काम केव्हां सुरू करावे? कोणाचा सल्ला घ्यावा? अनुसरण करण्यासारखा उत्तम धर्म कोणता? त्याने या प्रश्नांची जो उत्तम उत्तरे देईल त्याला मोठे इनाम मिळेल असे दवंडी पिटवून राजबसर जाहीर केले.

दवंडी ऐकून पुष्कळ विद्वान मंडळी राजाकडे जाली. कोणतेही काम केव्हां सुरू करावे, या प्रश्नाचे उत्तर काही जणांनी दिले की, पंचांग पाहिले तर शुभ मुहूर्त कळतो. काही जण, जे काम असेल त्याला अनुकूल योग असतो म्हणाले. आणखी काही जण म्हणाले, परजेप्रमाणे काम आधी किंवा नंतर करावे लागते!”

कोणाचा सल्ला घ्यावा या प्रश्नाचे उत्तर काही जणांनी मंत्र्यांचा सल्ला घ्यावा असे दिले. आणखी काही जणांनी विद्वानांचा

सल्ला घ्यावा, म्हटले. काही जणांनी ग्रामस्थांचा सल्ला घ्यावला सांगितले.

उत्तम धर्म कोणता या प्रश्नाचे उत्तर काही जणांनी यास्वनाम रंपादन करणे सुचविले तर काही जणांनी ब्रते अनुष्ठाने करण्याचा सल्ला दिला. बाणखी काही जणांनी युद्ध करणेच श्रेष्ठ धर्म सुचविले.

इतक्या जणांनी इतकी उत्तरे दिली, परंतु राजाला त्यातले एकही उत्तर समाधानकारक वाटले नाही.

राजधानीला लागून एका जंगलात एक ऋषी रहात होते आपण त्यांच्याकडे जाऊन प्रश्न विचारून पहावे, असे राजाला वाटले.

ते ऋषी आपल्या आश्रमावाहेर कधी पवत नाहीत आणि आश्रमात सामान्य लोकांनाच प्रवेश आहे, असे राजाला कळले. म्हणून राजा सामान्य प्रजेच्या वेषात,

बरोबर काही अंगरक्षकांना घेऊन गेला. बाहेरच तो ओड्यावरून उतरला आणि एकटा आश्रमात गेला आणि ऋषींच्या पर्णशाळे जवळ आला.

त्या वेळी ऋषी पर्णशाळेच्या सयोर लावलेल्या झाडांनी बाळी खाफ करीत होते. राजाने रवाना नमस्कार केला व तो नमस्कार स्वीकारून ऋषी आपल्या कामात गक झाले.

राजा त्यांना नम्रपणे म्हणाला-ऋषी वर्ये, मी आपणाला तीन प्रश्न विचारून त्यांची उत्तरे आपणाकडून मिळतील या आशेने आलो आहे. कोणतेही काय केव्हा सुरू करावे? कोणाकोणाचा सल्ला मान्य

करावा? आचरणात आणण्यासारखा उत्तम धर्म कोणता?"

राजाचे प्रश्न ऐकियेवत स्वस्थपणे बसलेले ऋषी उत्तर न देता पुन्हा आपल्या कामात गक झाले. तेव्हा राजा त्यांना म्हणाला- "आपण बोडी विश्वांती म्याची, मी आपले काम करतो." राजाला कुदळ देऊन ऋषी जमिनीवर उताणे निजले.

राजाने चार आळी खणून गवत वगैरे काढून झाडांना पाणी घालायला तयार करून ठेवली आणि पुन्हा आपले तीन प्रश्न ऋषीला विचारले, परंतु ऋषीने उत्तर दिले नाही आणि राजाच्या हातातून खुरचे पेक लागला. राजाने खुरचे दिले नाही. सूर्यास्त होईपर्यंत राजा आळी करीत राहला. काम संपले. राजाने खुरचे खाली जमिनीवर ठेवले. आणि ऋषीला म्हणाला- "ऋषीवर्ये आपण बोर झाली पुरुष म्हणून आपली कीर्ती ऐकून आपल्या शंकांचं समाधान मिळावं म्हणून आपणां कडे आलो आहे. आपणांला ते शक्य नसेल तर सांगावे, मी आपल्या वाटेने निघून जाईन."

"कोणीतरी येतो बाहे, पाहूया तरी विशेष काही आहे का!" ऋषी म्हणाले. राजाने मागे वळून पाहिले तेव्हा त्याला जंगलातून एक माणूस येत असलेला दिसला. तो आपले पोट दोन्ही हातांनी बट्ट आवळून

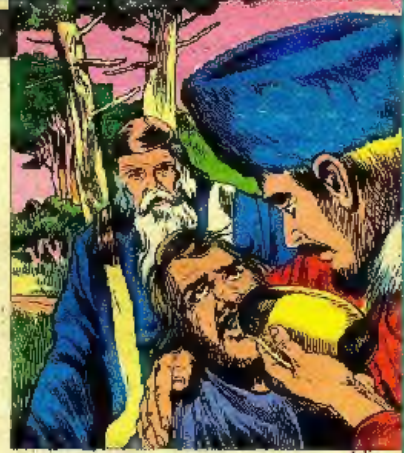
घरून येत होता. त्याच्या हातांच्या बोटां- तीव्र फटीतून रक्त बाहेर येत होते. तो राजा होता तेव्हापर्यंत कसाबसा आला आणि कष्टत बेथुड होऊन पडला राजाने व महर्षीने त्याचे कपडे बाजूला सारून पाहिले तर त्याच्या पोटाला मोठी जखम झालेली दिसली. राजाने दराच वेळ पाण्याने ती जखम धुतल्यावर त्याचे काही तरी प्यायला मागितले. राजाने पर्णशाळेत जाऊन पाणी आणून त्याला पाजविले.

इतक्यात चांगला काळोख पडला. राजा व ऋषी दोघांनी मिळून त्या थामळ व्यक्तीस पर्णशाळेच्या आतल्या बाजूला उचलून नेले. राजा हाताचीच उशी करून जोपला आणि उजाडल्यावर उठला.

राजा जागा झाल्याचे पाहून ती घायाळ झालेली व्यक्ती जाटेवरून उठून म्हणाली- "महाराज, मला क्षमा करावी!"

"तू कोण? तुला मी कां क्षमां करावयाची?" राजाने विचारले.

"आपण मला ओळखत नाही, परंतु मी आपणांस ओळखतो. तुम्ही एकदां माझ्या बडील भावाला काशी बिक्रीत आणि त्याची सर्व इस्टेट स्वाधीन करून घेतलीत. तेव्हा मी आपल्याला ठार करून सूड उगवायचे ठरविले होते. म्हणून मी आपला शत्रू आहे. आपण ऋषींच्या दर्शनाला गेले

असल्याचे ऐकून आश्चर्यातून आपण परतला त्या वेळी वाटेत आपल्याला ठार करण्याच्या हेतूने मी एका झुडपात लपून बसलो होतो. परंतु आपण आला नाहीत, हे पाहून मी सुदपातून बाहेर आलो व आपणाला शोधत निघालो. परंतु आपल्या अंगरक्षकांनी मला ओळखले आणि माझ्यावर बार केला. मी कसातरी त्यांच्या हातातून निसटून आलो, परंतु तुम्ही माझी जखम घुऊन रक्त बांबविले. तसे तुम्ही केले नसते तर रक्ताव होत राहिला असता व मी मेलो असतो. मी आपणांला ठार करायला निघालो होतो, या उलट आपण माझ रक्षण केलेत. आता तुम्ही मला

जिवंत सोडले तर माझी मुले आपले दोस म्हणून काम करायला सयार राहतील!"

आपल्या धनूची इतक्या सहजी मंत्री जोडली गेल्या बद्दल राजाला फार आनंद झाला. राजाने त्या व्यक्तीला राजवेद्याकडे पाठवून चिकित्सा करून त्याच्या भावाची इस्टेट परत करण्याचे वचन दिले.

राजा पर्णेहालेतून बाहेर आला त्यावेळी ऋषी आळी करीत असलेले दिसले. राजाने जवळ जाऊन नमस्कार केला व विचारले- "ऋषीवर्ये! माझ्या प्रश्नांची उत्तरे आपण दिली नाहीत!"

ऋषी हसून म्हणाले- "तुझ्या सर्व प्रश्नांची उत्तरे मिळाली आहेत. कळली नाहीत का? काळू तू माझा असतपणा पाहून माझी कीव येऊन स्वतः पुरेपे येऊन आळी करीत राहिलास. तू निघून गेला असतास तर त्या माणसाने तुला बंध केला असता म्हणून त्या संदर्भात काम सुरू करायला योग्य वेळ किंवा मूर्त कोणता तर तू आळी केलीस तो. तुला योग्य

व्यक्ती पाहून हाता, ती मा! जाणू मला मदत केलीस तोच योग्य धर्म होय! नंतर तो मनुष्य धांवत आला त्याची तू सेवागुह्या केलीस ती वेळच योग्य मूर्त. योग्य व्यक्ती तो मनुष्य आणि त्याला तू मदत केलीस हाच तुला योग्य धर्म. तेव्हा लक्षात ठेव, बायली वेळ किंवा मूर्त आताच या क्षणीच! कारण त्याच क्षणी आपल्या अंगात शक्ती असते. त्यावेळी काय होईल कोणाला माहीत? नंतर उत्तम सल्ला देणारा कोण, हा प्रश्न आपल्याला इतर किती असले तरी काय फायदा? ते वेळेवर भेटतीलच याची काय शाश्वती? नंतर आपला मुख्य धर्म काय? जवळच्या व्यक्तीला मदत करणे हाच धर्म होय! कारण मानव धर्म हा जवळच्या व्यक्तीला मदत करणे हाच आहे!"

राजाला सर्व प्रश्नांची समाधानकारक उत्तरे मिळाल्याबद्दल फार आनंद झाला. राजाने ऋषीचे आभार सांगले आणि राजधानीत परतला.

वेद्याला पडलेला त्रास

शैवक शास्त्रात अपर धन्वन्तरी म्हणून प्रसिद्ध पावलेल्या नारायणशास्त्रापांना एके दिवशी अर्धो रात्र उमटल्यावर, सुमारे एका कोसावरच्या फदलापूर गावच्या जमिनदाराकडून निरोप आला की जमिनदार साहेबोंच्या आजारी बटिनांना पहायसा बावे.

तो निरोप घेऊन येणाऱ्या नोकरीला नारायण शास्त्रांनी म्हटले- "कायरे, बर्ही राज उलटली, मंडी पडली आहे, तरी सुटका माही तर बच. एण माही कोठे आहे?"

"मातक धाईत ती मोष्ट विसरले. आपण घाल तच जावे लागणार!" नोकर म्हणाला.

नारायण शास्त्रांनी तरी कसेच एका बैलाची एक गाडी ठरविची आणि कमला पूरला मिघाले. दाढेत गाडीचे बोक मोडले. बटू कडे काळीश आणि बंबीमध्ये दास सोबत त्यांना पायीड करीत जमिनदाराच्या घरी जावे लागले. जाऊन पाहिले तर जमिनदाराच्या बडिनांना तसे फार वाही आले गळते. प्रकृती तशी बरीच दिसली. नारायण शास्त्री जमिनदारांना म्हणाले- "तुम्ही लवकर आपल्या सर्व तालेवार्कांना बोलावून घ्या!"

बाबांचा जीव घोक्यात असल्याशिवाय नारायण शास्त्री असे सांगणार नाहीत असा विचार करून जमिनदाराने बैलगाड्या, येथे, पासरुस पाठवून जवळपासच्या गावांत राहणाऱ्या सर्व तालेवार्कांना बोलावून घेतले.

नारायण शास्त्रांनी जमिनदाराचा एक औषधाची पुढी वित्तो आणि बाहेर बाबल एक शालची रिकामी होती तीत जाऊन बसले. आपल्या बडिनांची तब्येत इतकी बंबीर असतांना वैद्यगुवा कां निघाले, हे जमिनदाराला कळना. म्हणून त्याने त्यांना जाऊन विचारले- "माझ्या बाबांच्या जिवाला तसा काही घोका नाही ना?"

"तत् काही असतं तर मी कशाचा विचारलो असतों? या मध्यरात्री मना डकडे वायला किती वास झाला हे तुम्हाला कळारे म्हणून मी तुमच्या सर्व विसर झेडळींना च नतेवार्कांना बोलावला सांगितलं." एवढे ब्राह्मण नारायण शास्त्री निघाले.

